

Inimene ja jõgi Emajõe Ateenas. Jõest ülikoolikirjanduses

Ene-Reet Soovik

Teesid: Artiklis vaadeldakse, kuidas kirjanduses on vahendatud ning ka kujundatud inimeste teisenevaid suhteid veekoguga; konkreetsemalt keskendutakse Emajõe ja Tartu kui ülikoolilinna ühisosa kujutamisele peamiselt 20. sajandi eesti proosas. Lähtekohaks on geokriitika pakutav kohakeskne raamistus, mis hõlmab eri autorite ning vaatepunktide arvessevõtmist, jõe ja linna suhete käsitlemist ajas muutuvatena – seega ruumi kihilisuse teadvustamist ning nii kultuuris kinnistunud püsikujundite rolli märkamist kohakuvandi kujunemises kui ka vahetu aistilisuse silmaspidamist kirjanduslikus kohakogemuses.

Võtmesõnad: Emajõgi, ülikooliromaan, kirjanduslikud linnauuringud, geokriitika, hüdrofeminism, jõe-kirjandus

DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v30i37.27259>

[...] *poetilisest kujutlusmängust kasvas välja reaalne jõgi – Emajõgi, ja see peatas Tartu kohal oma voolu, nagu käsib Kivisilla portaalile raiutud kiri: „Siste hic impetus flumen...“*

(Kangro [1962] 1996, 193)

Sinihumanitaaria – vee, kultuuri ja ühiskonna vahelisi keerukaid seoseid uuriva intellektuaalse ettevõtmise (Dobrin 2026) üks iseloomustavamaid jooni on selle distsipliinide-ülesus. Kõikvõimalike inimese ja vee vahekordi puudutavate valdkondade seas, mida sinihumanitaaria nimetus hõlmab, on olulisel kohal kirjandusteadus ja -kriitika, kasvõi sellegi tõttu, et termini 2009. aastal laiemasse käibesse toonud Steve Mentz on ise merekirjanduse uurija (vt Mentz 2023, 6–7). Oma kokkuvõtlikus ülevaates sinihumanitaariast osutab selle üks eestkõnelejaid Serpil Oppermann (2023, 1–3), et vaatamata ettevõtmise merisele keskmele on selle raames üha enam tähelepanu pälvinud ka magevesi ning ülepea vesi kõigis selle ilmingutes, nagu ka viimastes asetleidvad muutused. Artiklis keskendungi kirjanduslikule mageveekogule ja selle teisenevatele kokkupuudetele inimtegevusega, täpsemalt Emajõe ja Tartu kui ülikoolilinna ühisosa käsitlemisele proosakirjanduses.

Kuidas jõest kirjutada ja kirjutatut lugeda?

Keskonnast kirjutamisel põimuvad ja põrkuvad pidevalt vahetu, materiaalne keskkonnakogemus ja diskursiivne, vahendatud teadmine ruumist ja keskkonnast – tekib ju kogu inimese maailmamõistmine „läbi kehastunud aistilise kogemise, geograafilise teadmuse ning kultuuriliste kujutluspiltide keeruka vastastikuse segune-

mise“¹ (Alexander ja Cooper 2024, 10–11). Meie maastikukogemused liiguvad läbi „pildiliste ja tekstuaalsete representatsioonide filtri“, mida tuleb kindlasti teadvustada, sest need „võivad osutada väga võimsateks viisideks, mille kaudu inimesed füüsilisi maastikke tunnevad ja kogevad, seda isegi niivõrd, et tekstid või kujutised hakkavad moodustama ja struktureerima kokkupuuteid materiaalsete maastikega ja nende kogemist“ (Tilley ja Cameron-Daun 2017, 4). Nagu Oppermann (2019, 445–6) on rõhutanud, on sinihumanitaaria puhul vaja seesugust põimumist eriti tähelepanelikult teadvustada – paratamatult jääb ju meri (ja mõtet üldistades teisedki veekogud) inimeste kui kuivamaaolendite jaoks suuresti vahendatud keskkonnaks ning seega konstrueerivad ja mõtestavad veekogusid meie jaoks paljuski nimelt ühiskondlik-poliitiline kontekst ja selles väljakujunenud troobid. Kinnistunud ideid, väärtushinnanguid ja kujutamisi, ent teisest küljest ka ootamatuid vaatenurki ja kujundeid leidub nii teostes, mis tegelevad mõõtmatu ja mütologiseeritud maailmamerega, kui ka paigapealsemal ja käegakatsutavamal tasandil, seoses kõikvõimalike lähiveekogudega, millega inimesed vahetumalt kokku puutuvad. On väidetud sedagi, et eriti kõnekaks näiteks inimeste ja looduse vahelise läbipõimumise keeruka dünaamika kohta võivad olla nimelt jõed (Kelly 2018, xvi) ja küllap siis ka nende kirjanduslik pale.

Sinihumanitaarse kirjandusteaduse raames rakendatavate meetodite hulgas võib mõistagi samuti eeldada mitmekesisust. Üheks võimaluseks konkreetse veekogu kirjanduslikule kujutamisele läheneda võiks osutada geokriitika,² mis tegeleb „inimruumide uurimisega, mida kujutavates kunstides korrastatakse tekstides, kujutistes ja nendega seotud kultuurilistes vastastikmõjutustes ning nende kõigi abil“, nagu seda suunda defineerib sellele aluse panija Bertrand Westphal (2011: 6). Selliseks analüüsiks eriti sobiva nn „geograafilise fiktsiooni“ kõnekaks näiteks toob ta raamatu jõest, Itaalia kirjaniku Claudio Magrise teose „Danubio“ („Doonau“, 1986 – samas, 115). Lisaks interdistsiplinaarsusele ning paigakesksusele iseloomustab geokriitikat ka vaatepunktide paljususega arvestamine, seega eri teoseid ja autoreid kaasava võrdleva uurimuse taotlus; aistilisuse ning ruumide kihilise kujutluse järgimine – tähendab, teoses kujutatavate kohaga seotud meeletajude märkamine ja vaadeldava koha ajas dünaamilisena kontseptualiseerimine (samas, 122). Samuti teadvustab Westphal stereotüüpiliste kohakuvandite jõudu ja problemaatikat (samas, 144). Neid mõõtmelid üritatakse allpool arvesse võtta.

Ent tunnustatud Ameerika geokriitik Eric Prieto (2016), kes küll rõhutab Westphali veendumust, et kirjandus mitte üksnes ei representeeri meid ümbritsevat maailma,

1 Tsitaadid on tõlkinud artikli autor, kui pole osutatud teisiti.

2 Eestis geokriitilist lähenemist kõige põhjalikumalt rakendanud Evelyn Fridolin (2017) on oma uurimuses samuti keskendunud mageveekogule, võttes fookusesse Peipsi järve kujutamise.

vaid osaleb aktiivselt selle maailma produtseerimisel, osutab ühtlasi, et Westphali tugevasti postmodernismi teooriast mõjutatud lähenemine on ülekaalukalt kultuuri-keskne, pöördudes peamiselt intertekstuaalsuse käsitlemisega (mida Westphal tõepoolest geokriitika tunnuste seas mainib). Puhta tekstikesksuse liigest rõhutamisest hoidumiseks soovib Prieto geokriitikas liikuda reaalse looduskeskkonna ning selle agentsusega arvestamise suunas ökokriitika vaimus, mida järgnevalt samuti üritatakse teha.

Jõgedest ja linnadest

Inimkonna argieksistentsis on jõgedel vaieldamatult oluline koht ning püsiv inimastutus on sageli tekkinudki just jõgede äärde. Linnakirjandust uurinud Richard Lehan (1998, 14) tõdeb, et linnad on kippunud kerkima ristteedele, mis sageli on olnud jõeteede laienduseks; elusõbralike – tema enda terminit kasutades „biofilsete“ – linnade idee toetaja Timothy Beatley (2011, 95) nendib, et jõe või jõgede olemasolu on tihtipeale „peamine ajalooline põhjus, miks mõni linn on seal, kus ta on“. Mitmed jõgedekäsitlused (vt nt Middleton 2012) algavad ülevaatega kõikvõimalikest rollidest, mida jõed inimeste elus mängivad, ning hüvedest, mida nad pakuvad. Inimesed on mõjutanud ja teisendanud enamikku jõgesid, millega nad kokku puutuvad (samas, xvi), ning linnad on selle käigus osutunud eriti tugevateks mõjuriteks. Linnades esinev vesi mängib sageli olulist rolli selles, kuidas sealseid paiku mõistetakse ning nendega suhestutakse; sageli on see suhe seotud transpordi või tarbimisega, ent võib võtta ka jõudeaja veetmise ja esteetilise naudingu kuju (Bayes 2023, 153). Selliseid inimeste seisukohast rakenduslikke ja kasutoovaid jooni kontseptualiseeritakse tänapäeval tihtipeale ökosüsteemi teenustena. Nende loetelu ulatub igapäevaste olmeliste veetagavarade võimaldamisest niisutussüsteemide ja hüdroenergia pakkumiseni; nimekirja võib lisada nii taimse kui ka loomse jõe-elu püügi ja tarvitamise inimeste poolt, jõgede pruukimise transporditeedena ja rekreatsioonivõimaluste allikana, ent paraku ka jäätmetest ja reostusest vabanemise vahendina (vt Middleton 2012; Blackburn 2007 jt).

Linnajõgedele on sageli iseloomulik kõrge korrastatusaste, mida on põhjustanud „linna ajalooline arenguprotsess, mis järk-järgult on teisendanud looduslikud veekogud keerukateks lineaarseteks infrastruktuurideks“ (Kuhlmann jt 2021, 239). See protsess toob endaga kaasa vastuolu ühelt poolt meie kujutlustest võrsuva loodusliku voolu ja sellega seostuva bukoolilise tausta ning teisalt inimliku asjatamisega seotud liikluse ja kaubanduse ning nendeks vajalike tugitegevuste vahel (samas, 240). Linnaehtuslikud muudatused lähtuvad üldjuhul inimeste püüdlusest heaolu poole, näiteks soovist jõgede ennustamatust mingil määral kontrolli alla saada, ohjamaks „üleujutusi, setete sadestumist ja teisi tegureid, mis on seganud inimeste eluspüsimist ja

majandustegevust“ (samas). Mitmed riikide ja piirkondade pealinnad on ehitatud mõne jõe äärde ning samastuvad sellega (Cusack 2007, 101) ja linnajõgede tsiviliseerimisel on oluline ka sümboolne külg. Jõgede heakorrastatust on peetud kogu linna, pealinnade puhul ka kogu riiki iseloomustavaks: näiteks 19. sajandi Londonis heideti Thamesile ette vähest ja viletsat arendatusastet võrreldes Neeva graniidist kaldapealsetega Peterburis või üle Seine'i kulgevate uhkete sildadega Pariisis (Kluwick 2024). On aga ka täheldatud, et tõhusate arendussammude tulemuseks on paljudel juhtudel olnud jõevete kui iseväärtuse tähelepanuta jätmine, mis on omakorda soodustanud linna võõrandumist jõest (Beatley 2011, 95).

20. sajandi lõpupoole hakati jõgede linlikke kaldaalasid (*urban waterfront*), mis laiemas tähenduses hõlmavad kogu kokkupuuteala arendatava linnapiirkonna ja vee vahel, mitmel pool rekonstrueerima (Durán Vian jt 2021, 1). Nii on linnade nn sinialad (*bluespace*), s.t välikeskkonnad, milles on olulisel kohal vesi ja mis on kas vahetult füüsiliselt või meeletajude kaudu inimestele ligipääsetavad, hakanud omandama uusi funktsioone ja tähendusi linnaelanike jaoks, kelle heaolu need edendavad (Bell jt 2021, 4). Aja jooksul on piki jõeääri kulgevatest algselt majanduslikult motiveeritud veoteedest kujunenud jalutuspromenaadid, seejärel on kasvanud jõemaastike jõudeeesmärkidel kasutamise, näiteks ujumise ja paadisõidu tähtsus, ning „kõige uuemate arengudiskursuste eesmärkideks on ökoloogilised aspektid“ (Kuhlmann jt 2021, 240) – linnajõed loovad kokkupuutepunkte linlaste ning looduse vahel (Durán Vian jt 2021, 1).

Enamik jõgesid on ajaloo vältel omandanud tähenduskihte, milles materiaalne ning imaginaarne on lahutamatult teineteisega segunenud ning käibel olevad ideed on liitunud konkreetsete diskursustega: „Keskond ei ole seega enam mitte üksnes käsitletav referentsiaalne reaalsus, vaid rida troope“ (Radović 2016, 139). Isegi puht-rakendusliku planeerimisdiskursuse raames ei jäeta tänapäeval teadvustamata, et lisaks mageveevarude võimaldamisele, transpordi soodustamisele ning piirkonna loodusliku tasakaalu mõjutamisele kujundavad jõed ka kohalikku kultuurilugu (Kuhlmann jt 2021, 239). Nii arutlevadki Kuhlmann ja kaasautorid:

[. . .] igas linlikus jõemaastikus pole kohal mitte üksnes teatud *genius loci*, vaid ka ruumilised osundused inimtegevustele ja looduslikele protsessidele, mis toimuvad kaugemal maismaal või ülesvoolu. Vastupidiselt looduslikule jõemaastikule defineerime linlikku jõemaastikku mitte üksnes füüsilise artefaktina, vaid ka meie mõistuse ja kujutlusvõime tootena. Selles sisalduvad meie kollektiivsed soovid ja mälestused, mida jutustatakse eri kunstivormide kaudu. (Samas, 242)

Võib küll vastu vaielda seisukohale, nagu puuduks n-ö „looduslikel jõgedel“ kultuuriline ja kujutuslik komponent – siinkohal tarvitseb vaid mõelda rikkalikule kohapärimusele või kujutatavas kunstis hinnatud jõevaadetele, olgu selle rahvusvaheliseks

näiteks nn Hudsoni jõe koolkonna ja seega Põhja-Ameerika maalikunsti alusepanija Thomas Cole'i kuulus maal „Jõesoot“ („The Oxbow“, 1836) või Eesti oludes Elmar Kitse Ahja-pildid. Küll aga võib nõustuda, et kultuurikihid akumulereuvad eriti jõudsalt linnakeskkondades, kus inimesed jõgesid pidevalt oma käe ning ettekujutuse järgi kujundavad, „võimaldamaks uusi kasutusviise ja lahendamaks uusi probleeme“ (Kuhlmann jt 2021, 243), ning seda suhete teisenemist ka vahetult kogevad ja kajastavad.

Ameerika jõekirjandust analüüsinud T. S. McMillin toob klassikaks kujunenud Mississippi-tekstide looja Mark Twainiga kaasa mõeldes välja, et kui tahta jõge tõepoolest tundma õppida, on vaja tutvuda ka kõikvõimalike seda ümbritsevate tekstidega, samas teadvustades, et nende aluseks olnud fakte on paratamatult pidanud valima, kombineerima ja korrastama vastavalt autori otsustele ja eelistustele (McMillin 2011, 6).³ Kui Twain Mississippil aurikule tööle asus, taipas ta, et ta „pea on täis jõge puudutavaid valesid, müüte ja fantaasiasid“ (samas, 12) – kultuurilisi eelarvamusi, mis paraku tihti tegelikkusest lahknesid. Käsitledes Severni jõe ja Bristolilinna kohtumist luules, nendib inglise kirjandusteadlane Louise Chamberlain (2016, 97), et „20. ja 21. sajandi lähenemistes jõgedele [. . .] tuleb leida tasakaal varasema pärandi ja tänapäevase mate kultuurilis-ühiskondlike reaktsioonide vahel“. Nii et küsimused, mis kirjanduslike jõgede mõtestamisel tähelepanu võiksid pälvida, on kogetava jõe-elu ja idealiseeritud kujutelmade vaheline sobivus või sobimatus (Kuhlmann jt 2021, 240) ja see, kes, kuidas ja mil moel on jõest kirjutades valikuid teinud ning seega meie vaateid suunavat pärandit kujundanud.

Järgnevalt võtangi vaatluse alla valikud, mida on tehtud reas Emajõe ning Tartu linna ühispinnalt võrsunud proosateostes, milles Tartu on ühtaegu esil nii ülikoolilinna kui ka Emajöelinnana, kommenteerides esmalt ka paari hilisemas ilukirjanduses eredamalt esindatud troobi kujunemislugu. Kirjanduslikke näiteid, mis käsitlevad ülikoolielu suhet jõega kuni 20. sajandi lõpukümnendini, kõrvutatakse kohati ka mälestusliku materjaliga. Artiklisse pole kaasatud 21. sajandil loodud kirjandust, välja arvatud paar kaugemate ajalooperioodidega eriti kujukalt suhestuvat romaani.

Muusad ja müüdid

Nii kodusele kui ka välispublikule suunatud ülevaatlised Tartu ajalood (Salupere 2004; Selart ja Laur 2023) rõhutavad linna just selles asukohas tekkimise paratama-

---

3 Kirjandusgeograaf Marc Brosseau (2025) seostab sellist geograafiapõhist lähenemist kirjandusele eelkõige sotsiaalse kontekstile keskendumisega ning nimetab seda võimuga seotud ideesid otsivaks lugemisviisiks, mis tegeleb lisaks tekstis väljendatule ka sellega, millest tekst vaikib. Seda 20. sajandi lõpus etableerunud lähenemist kohtame praeguseks sellisteski spontaansetes seisukohavõttudes nagu noore kriitiku Tõnn Martin Tirgo (2025, 23; minu sõrendus – E.-R. S.) kinnitus: „Luules väljendab autor alati oma vaateid, arvamusi ja maailmavaadet, isegi kui luuletus on Emajõe st või mannapudrust.“

tust: eelajaloolise asulakoha juures Emajõe keskjooksul, ühes vähestest paikadest, kus kõva mineraalmaa muidu peamiselt soistele jõekallastele vaheldust pakub ja veeni välja ulatub (Tvauri 2001, 32; vt ka Mäesalu 2024, 9). Jäävad ju Emajõe ülem- ja alamjooksule soised Alam-Pedja piirkond ja Emajõe Suursoo, mis suuremate asulate teket ei soodusta. Kuigi ka neil aladel on vaieldamatult olemas oma kultuuri- ja representatsioonikiht, näiteks servamisi looduskirjanduse valda kuuluvate fotoalbumite kujul (Ader 2005; Začek ja Ader 2012), seostub suurem osa Emajõe kajastustest kultuuris ikkagi selle keskjooksul asuva linnaga. See suhe on vastastikune: Tartu linna- raamatukogu hallatavat andmebaasi „Tartu ilukirjanduses“ (vt teele.luts.ee) analüüsi- des on semiootik Rene Kiis (2025, 61) osutanud, et enim esindatud märksõna selles on Emajõgi. Emajõelinna tiitel sobib seega nii reaalsele Tartule kui ka selle kirjanduslikule vastele.

Emajõge (ladinakeelse nimega *Mater Aquarum*) mainitakse esmalt Läti Henriku Liivimaa kroonikas kui veekogu, mida sõjakäikudel või ristimisretkedel ületatakse; Tarbatu linnus selle lähedal, „mille lätlased ka kunagi olid maha põletanud“ (Mägiste 2008, 96), osutub mahajäetuks. Jõgi on siin eelkõige ajaloosündmuste taustaks (vt Mauch ja Zeller 2008, 2) ning Emajõe kirjandusliku maine süünd seostub peamiselt aka- deemilise atmosfääriga, mis tekkis alles hiljem, rootsiaegses ülikoolilinnas. Nimelt osutunud Tartu kirjade kohaselt soodsaks keskkonnaks muusadele, kes olevat jätnud maha oma kodupaiga Helikoni mäel ja 17. sajandi esimesel poolel Emajõe kaldale elama asunud (Viiding 2007, 24–25; Friedenthal 2018; vt ka Velsker 2019b). Meelis Frie- denthal (2018) selgitab: „Muusadele on vaja voolavat vett – jõgesid ja allikaid, puude- salusid ja parke. Ning tõepoolest, enamik vanu ülikoolilinnu asuvad jõgede kaldal...“ Tollases Tartus kirjutatud juhuluules, pühendustes ja disputatsioonides kohatavad muusad esinevad konkreetsemalt kui *Musae Embecciaades*, Emajõe muusad, keda kehastavad selle kollektiivse nime taha varjunud luuletajad (Viiding 2007, 19). Sellest ajastust on pärit ka Tartu hüüdnimi *Athenae ad Embeccam* – Emajõe Ateena – ning toonaste luuletekstide seas leidub selliseidki, milles teatakse üht-teist öelda ka Ema- jõe kohta, näiteks tuues välja selle kalarohkust: „Soovin teile pulmadeks nii palju hüvesid, kui palju on Rootsimaal / pähkliuid ja sama palju kui on rahulikus Emajões kalu“ (Gruuf [1650] 2007, 221).

Külluslikku ihtüofaunat tõstab 1637. aastast pärinevas „Kõnes Tartu linnast“ esile ka Johannes Risingh, kes seejärel loetleb muidki jõe kiiduväärt omadusi:

Meie linnast voolab mööda väga kalarikas jõgi, *Embecca* [Emajõgi], milles on kõiki hinnalisemaid kala- sorte. Et kalamehed siin väljaspool linna igal ajal kala püüavad, selle nägemine pakub imepärast rõõmu. Jõe vesi on puhas ja tervislik, ka vool pole kiire, olles kooskõlas jõe sügavusega, mistõttu ta on väga sobiv laevatamiseks; ja ta suubub kogu Liivimaal tuntud *Peipezi* [Peipsi] järve. Siitkaudu on linnakodanikud

omal ajal tihedalt kaubelnud venelaste, leedulaste ja teiste rahvastega. Praegu aga toovad naabervenelased ja -eestlased laevadega siia nii värsket kui ka igat liiki kuivatatud kala ning pakuvad müüa odava hinnaga; samuti hinnalisi karusnahku, pigi, vene parknahka ja muud sedalaadset, mida linnakodanikud ostavad isiklikuks tarbeks ja majapidamise jaoks. (Risingh [1637] 1996, 31)

Tegu on ülevaatega olulisematest Emajõe seotud ökosüsteemi teenustest ning näib, et ehkki jõgi otseselt ülikoolielusse ei puutu, on ka akadeemiaga seotud inimeste jaoks siiski oluline kirjeldada seda väärtustatu ning majanduslikke hüvesid võimaldavana. Ent tõlkija Marju Lepajõe tuletab omalt poolt meelde, et seesugused ülistussõnad, isegi kui nad on selgelt seotud kohaliku geograafiaga, ei ole omas laadis ainulaadsed. Risinghi kirjutus kuulub väljakujunenud žanri „linna kiituseks“ – *laudatio urbis*, milles ülistustroobid on ootuspärane standardvara, „kõik välised linna elemendid, mida Risingh peab vajalikuks kirjeldada, on traditsiooni poolt ette antud“ (Lepajõe 1997).

Rootsiaegsesse akadeemilisse Tartusse paigutab tegevuse (või osa sellest) Meelis Friedenthal romaanides „Mesilased“ (2012) ja „Inglite keel“ (2016). Perioodi hästi tundva Friedenthali tegelased suhtuvad Emajõesse peaaegu samasuguse pragmaatilisusega kui Risingh: toona veel linnaäärse jõe iseväärtust teostes ei tutvustata, kuid see võib osutuda kasulikuks inimeste muid eesmärke silmas pidades. „Mesilastes“ pakub Emajõe ja Meltsiveski tiigi läheduse madal maa kasvukohta vanadele pajudele, mille koorest palavikuravimit valmistada (Friedenthal 2012, 80), ning „Inglite keeles“ esitletakse jõge potentsiaalse kaubateena, mida mööda kavandatavale paberivabrikule Venemaa avarustest toormeks kaltsu tuua (Friedenthal 2016, 104). Lisaks viidatakse „Mesilastes“ kaudselt ka vooluvee ja muusade lähisuhetele, kui kohalik studioosus tunnistab, et käib jõe kaldal heksameetreid komponeerimas (Friedenthal 2012, 82) ja peategelane Laurentius eeldab Orpheuse-teemalises näitemängus muusade astumist publiku ette ööbikulaulu saatel, mis oleks „tõenäoliselt vihje Emajõe ja selle kuulsatele ööbikutele“ (samas, 118). Lisaks kardab ta surmatoova haldjakuninga ilmumist nimelt jõe kohale (samas, 157), mis seostub jõe traditsioonilise mütoloogilise funktsiooniga piirialana siin- ja sealpoolsuse vahel (Mauch ja Zeller 2008, 1).

Ülikooliga seonduvasse kirjanduskihti tõi 18. sajandi alguses katkestuse Põhjasõda. Käsü Hansu nutulaul laseb „vaesel Tarto liinal“ kurta inimeste patuselt loodud hiilguse hävingu üle – sellest hiilgusest olid osa saanud ka „kõrgest õpnu prohvesri, Tudendid Akademi pääl“ (Käsü Hans [1708] 1993, 152) –, ent ei anna sealjuures tunnistust Emajõe olemasolust. Ilmselt polnud (toona veel kindlustatud linnast mööda voolaval) jõel, mida sõjapalang sootumaks ära kaotada ei saanud, piisavalt didaktilist kaalu ei nutulaulu jaoks olulise Jeruusalemma hävitamise loo ega ka Vene ohu kui kõrkuse eest nuhtleva issanda vitsa (vt Viiding 2024) diskursiivseid malle arvestades.

See-eest on Emajõgi esimestest lehekülgedest alates kõnekalt kohal Herbert Salu romaanis „Surmatrummid ja pajupill“ (1954), mis jälgib Peetri vägede hävitustööd Käsü Hansu enese vaatepunktist. Ühes romaanižanri väljakujunemisega on vahepealsete sajandite jooksul jutukirjanduses tavapäraseks muutunud veenva ja individualiseeritud tegevuslava ülesehitamine; pealegi laiendab Salu tegevusvälja ka üle jõe asuvatele eeslinnadele, nii et Emajõgi asetub kujutatavas ruumis füüsiliselt kesksele kohale – ja selle tähtsus eestlaste vahepeal tekkinud rahvusgeograafias on saavutanud uue kvaliteedi.

Akadeemilis-kirjandusliku Emajõe kujutamine jätkub pärast ülikooli taasavamist 1802. aastal – samm, mis taas kinnistab Tartu defineerimist just Emajõe kaudu. Jälle hakatakse kõnelema Emajõe Ateenast, sedapuhku saksakeelse vormeliga *Embacht-Athen*: Ateena nime oli 18. sajandi klassitsistlikus vaimus hakatud kasutama jõgede veeres asuvate Saksa ülikoolilinnade puhul, nt *Neckar-Athen* Heidelbergi ning *Lahn-Athen* Marburgi nimetusena (Blok 2003, 124). Antiigiseosega kaasneb ka muusalinna staatuse taaselustamine. Andmebaasi „Tartu ilukirjanduses“ kaasatud 19. sajandi saksakeelsetes akadeemilistes Emajõe-värssides, kus on jutuks „Musenstadt im Embachtal“⁴, leidub üsnagi standardseid romantilisi luulepildikesi, olgu siis tegu elurõõmsa tudeeriva noorusega kalda peal või jõe tulvavooga kallaste vahel. Helena Nagelmaa on osutanud, et 19. sajandi baltisakslased tundsid Tartu maamärkidest emotsionaalset lähedust pigem romantiseeritud ja idealiseeritud Toomemäe kui Emajõega (vt Velsker ja Soovik 2017, 94).

Eestlased seevastu kaasasid Emajõe romantilisel rahvuse ülesehitamise ajastul tõhusalt alles loodava rahvusmaastiku mütoloogiasse. Oma muistendites esitleb Friedrich Robert Faehlmann Emajõge muistse algjõena, mille voolusängi kaevasid metsloomad Vanaisa palvel ning millesse too vee kuldkaunist voolama valas (Faehlmann [1840] 2014, 16–17), ning just Emajõe-äärsele Taara mäele rajab pühapaiga Kreutzwaldi Kalevipoeg (Heinapuu 2019, 270). Tartu kirjeldamine Emajõe kaldale püha hiie kohale asutatud Taaralinnana toetas linna uut kuvandit tekkiva rahvuskehandi eedenliku koduna kadunud kuldajastul (Velsker ja Soovik 2017, 94). Möödunud aegadest päritud jäävate väärtuste säilitamisega seostas Emajõge Lydia Koidula: „Oh, Emajõgi, kus õitseb / Veel Vanemuise keel, / Kus tema laul ja kannel / Meil' järel hüüdvad veel“ (Koidula [1866] 1969, 77). Tundeküllane pöördumine tõstab esiplaanile just nimelt jõe enda, kuid vähem meeleliselt tajutava veekoguna kui abstraktsete sümbolväärtuste, pühaduse ja kuulsuse kandjana: „Oh, Emajõgi, ikka / Sind süda ka teretab, / Niipea kui silm so püha / Ja kuulsat kallast näeb!“ (samas, 78). Jõekalda silmamine võiks eeldatavasti aset leida pigem linnas kui soo pealt või luhalt lähenedes, ent

4 Johann Christoph Schwartz, „Abschied von Dorpat“ 1880. Vt <https://teele.luts.ee/node/5627>.

linnajõena üllas Emajõgi Koidula luuletuses ei heiastu. Meeldejääva poeetilise kujundina hakkab aga oma elu elama tema luulekogu pealkiri „Emajõe ööbik“ (1866), mis kinnistub autori enda isiku külge⁵ ning muudab tähenduslikumaks ka ööbikute esinemise hilisemates Tartu-kirjutistes – eespool nägime nende tagasiulatuvat seostamist ka varauusaegse muusalinnaga. Kuigi Tartu (ja ülikooliga) seotud luules võivad väljakujunenud traditsioonid selgemaltki esile tõusta kui proosas, nagu on osutanud Mart Velsker (2019b, 1776), võib püsitroope edaspidi leida ka narratiividest, millest lähemalt allpool.

Baltisaksa piirijõgi

Baltisaksa autorite Esimese maailmasõja eel ja ajal asetleidva sündmustikuga teoste põhjal paistab kinnitust leidvat tõik, et nende suhted Emajõega jäid pigem distantseerituks. Else Hueck-Dehio raamatu „Kallis Renata. Ühe nooruse lugu“ (1955, eesti keeles 2001) nimitegelane on küll koolitüdruk (ning naiste immatrikuleerimisega tehti ülikoolis ülepea algust alles 1915. aastal), kuid tal leidub ülikooliga seotud meestuttavaid, kellest eriti olulisel kohal on teoloogiatudengist armsam. Romaani ruumimõestamist analüüsides on Silke Pasewalck (2013, 142–143) osutanud, et teoses puudub eestlaste Tartu, selle hooned ning institutsioonid; tegevuslavaks on vaid sakslaste kesklinn ja Tähtvere mõis. Selles Dorpatis, kus Renata üsna palju iseseisvalt ringi liigub, praktiliselt puudub ka Emajõgi, ehkki geograafiliselt ei jää neuu liikumisrajad sellest kuigi kaugele. Üksnes Raadi surnuaiale jõudmiseks tuleb ületada sild ja kõrgel kaldal asuvalt kalmistult võib näha, kuidas all orus lumi tuiskab, kuid need on pigem märgid jõe olemasolu kohta kui selle vahetu kogemine.

Seevastu on Emajõgi oma täies ilus olemas ülesvoolu, näitena konfliktist hõllandusliku looduse ja linliku praktilisuse esitlemises, millele osutasid Kuhlmann ja kaasautorid (vt lk 73 ülal). Tähtvere mõisa linnalähedastel luhtadel võib kevadpäikeses pastoraalselt loodust ja lilli nautida, romantilisi kohtumisi korraldada ning seltskonnaga mõisast vastuvoolu Kvistentali (s.t Kvissentali) sõita, ent esteetilis-rekreatsiooniline Emajõgi kuulub „loodusesse“, mitte linna; ka luhale ladustatud parvetatavad palgid ei esinda baltisaksa neuu vaatevinklist majandustsükli osa, vaid sobivad pingi aseaineks. Samas tuleb jõelünki ette ka 20. sajandi alguses Tartus õppinud eestlannade puhul. Nii näiteks ei kaasa Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastegümnaasiumis ja hiljem ülikoolis õppinud Helmi Mäelo Emajõge isegi 1920. aastate alguse volbriöö üliõpilaspidustuste kirjeldusse (Mäelo 1959) ega enne Teist maailmasõda valminud romaani „Üliõpilane Soomest“ (Mäelo [1940] 1993), mille tegevus toimub iseseisvas

---

5 Pagulaskirjanik Tiina Tuvikese loodud Koidula elulooromaanis „Emajõe ööbik“ (1965) kirjeldatakse tegevusruume napiit, ent selle vähese seas osutab autor tähendusrikkana eelkõige Emajõe.

Eestis seotuna naisüliõpilasseltsiga Sõprus. Võimaliku selgituse pakub Hella Wuolijoki, kelle mälestustes leiavad äramärkimist nii jõeäärne lehkav kalaturg, mis piirkonna atraktiivsust ei tõstnud (Wuolijoki [1945] 1995, 20), kui ka asjaolu, et seal domineeriv kaubandus oli koolitüdrukute jaoks võõras maailm, nagu olid ka vaesed Ülejõe agulid ja kõrgemal orunõlval asuvad kahtlase renomeega tänavad, kuhu sõitsid öösiti üle Kivisilla voorimehed (samas, 21). Pole seega imeks pandav, et baltisaksa preili jaoks jääb linna-Emajõgi kaugeks mitte üksnes rahvuse, vaid ka soo poolt implitsiitselt kehtestatud piirangute tõttu.

Siegfried von Vegesack ütleb oma teoses „Jaschka ja Janne“ otsekoheselt välja, et sajandivahetuse paiku elati

[. . .] üksteisest rangelt lahus kahes täiesti erinevas maailmas: sakslased vanalinnas, toomkiriku ümbruses ja vallikraavis ning eestlased peamiselt Emajõe vastaskaldal. Emajõgi, tume soine jõgi, mis sai alguse Võrtsjärvest ja suubus Peipsi järve, oli piiriks saksa Dorpati ja eesti Tartu vahel. Kuid üle iga jõe viib sild. Ja üle Emajõe viisid koguni kaks silda. (Vegesack [1965] 2023, 6)

Teisel pool jõge, nn Trans-Embachi, käisid saksa soost üliõpilased vargsi ja ööpimeduse katte all (siit siis need Wuolijoe salapärased voorimehed), korporatsiooni värviteklit ei tohtinud seal avalikult näidata ega sealsete *a priori* halva kuulsusega naistega suhelda muidu kui salaja. Varjatult toimub aga siiski mitteametlik „slummine“, nii et sakslastest tudengite poolt leiavad küllastamist eestlaste linnaosa „hämärad lokaalid, vulgaarsed kõrtsid, kahtlased saunad ja veel hullemad asutused“ (Vegesack [1965] 2023, 16). Et aga kallaste vaheline segregatsioon saksa noormeeste jaoks tegelikkuses siiski nii absoluutne ei olnud, vähemalt 19. sajandil veel mitte, näeme Tallinna Toomkooli vilistlase Otto von Grünewaldti mälestustest, kellele vanad koolivennad olid Tartusse elamise korraldanud: „Meie *burg* – nii nimetati üliõpilaskorterit – asus *Trans Embach*, s.o. Emajõe idakaldal Peterburi maantee ääres ja seda nimetati *Schwartzereiks*. Kõiki burge nimetati majaomaniku nime järgi“ (Grünewaldt [1927] 2000, 7). Sellest paistab, et elukoht üle Emajõe oli täiesti aktsepteeritav ja nime järgi otsustades võis ka majaomanik olla sakslane. Ometi jagab Emajõgi kirjandusliku Tartu kujuteldava geograafia selgelt kaheks eraldiseisvaks osaks.

Nii Vegesacki teoses kui ka Grünewaldti mälestustes jätkub eredaid meenutusi Emajõest kui jõekanalit vahetult kogeda võimaldavast taliteest, kui „sai tuisatud kuljuste kõlinal troikaga mööda Emajõe jääd Kvissentali, Lemmatsisse või Jänese kõrtsi“ (Vegesack [1965] 2023, 12). See oli üks iseloomulikumatest meeletahutustest, mida viljelesid „alma mater Dorpatensise „muusapojad“ [. . .] selles muusadest ammugi hüljatud „muusalinnas““, mida valitses värviteklid, nagu kirjutab Vegesack (samas, 12), tuletales jätkuvalt meelde sajanditetagust muusadega seotud troopi, ent samas ironiili-

selt rõhutades selle vähest vastavust tegelikule olukorrale. Ka Grünewaldt ([1927] 2000, 41) kiidab „ideaalselt sileda jõe jää“ eeliseid, millel „[h]ästi rautatud hobused lausa lendavad“, samal ajal kui kesklinna vahel, kus sõitjatel tuleb jõesängist lahkuda, on kiirus paraku mõõdukam.

Dr Bertrami ([1853] 1999, 38) kirjeldatud uisutee, mis 19. sajandi esimesel poolel asus „Kivisillast allavoolu, ulatudes kohani, kus kunagi oli olnud puusild, s.o kalaturuni, ning kus ajal, millest meie räägime, sõitis parv üle jõe“, paistab sajandivahetuseks siiski olevat jäänud möödanikku.⁶ Ent baltisaksa tudengi-Tartus on Emajõgi ikkagi seotud meelelahutusega või täpsemalt selle ruumilise ligipääsetavusega, osutudes kas kokkuleppeliseks barjääriks lõbustusasutuste ees või vastupidi, hõlbustades füüsilist ligipääsu neile piki jõge.

Sajandivahetuse eestlaste Emajõgi

Emajõge kui rahvuste ja ühiskonnaklasside vahelist sotsiaalset ja kultuuripiiri Vegesacki ja Tammsaare loomingus on oma bakalaureusetöös kõrvutatavalt käsitlenud Eva Liisa Andrejev (2025), kes osutab sotsiaalse tõusu lubadusele, mida pakub eestlastele ülikooli-poolne „õige“ kallas teiselt poolt vaadatuna. Mauruse kool asub küll Ülejõesel, kuid „Tõe ja õiguse“ 2. osas Tartusse õppima tulnud Indrek ei paista Emajõe kui sellise vastu siiski suuremat huvi tundvat – kevadel manab tulvava jõe olemasolu kauge adumine talle vaimusilma ette hoopis Vargamäe jõe suurvee, Emajõe ööbikud aga kodukoha linnustiku. Linna saabumisel tutvustab talle kohalikku jõge elukogenud kaasõpilane Tigapuu, nii et Indreku kohtumine Emajõega leiab õigupoolest aset samuti diskursiivselt vahendatuna, lennuka ja liialdava suulise pärimuse kaudu. Esmalt rõhutab Tigapuu jõe suurust ja seega ka ohtlikkust, mis aga ei paista tõkestatvat selle kasutamist ujumiskohana: „Täna alles mõistad, kui lai on see jõgi! Ja kui sa veel teaksid, kui palju siia suvel inimesi upub! Nii kui kärbseid! Lihtsalt hirmus, pea-aegu iga päev veetakse teisi välja. Hakkavad põiki üle ujuma, ja muudkui põhja, sest temast ei jaksa keegi üle ujuda“⁷ (Tammsaare [1929] 2019, 44). Peale rahvarohkuse vee sees kiidab Tigapuu ka elavat tegutsemist selle pinnal, kus liiguvad eri tüüpi alused, nii meelelahutuslikult sõudmas kui ka transpordivedusid tegemas:

---

6 Dr Bertrami sketšides võeti uisutamist ette ka sihiga jõuda „Kvissentali kõrtsi, mis asus Emajõe kaldal ülesvoolu, ja on kindlasti tänapäevalgi olemas, sest templid ja pagoodid, toomkirikud ja katedraalid muutuvad varemeiks ja varisevad põrmu, kuid võõrastemajad ja kõrtsid on hävinatud ja kui nad põlevadki maha, tõusevad nad taas tuhandest nagu Fööniks, noorendatuna ja säravamana kui eales varem!“ (Bertram [1853] 1999, 39).

7 Tigapuu ei leiuta seda päris tühjalt kohalt, vaid ligi sajandipikkusele traditsioonile toetudes: „Ning oli tõsi, et suplus Emajões oli paukimisest ohtlikum. Tudengeid on kümme korda rohkem uppunud, kui rapiirist surma saanud,“ nentis Dr Bertram ([1853] 1999, 53) 19. sajandi alguskümnendite kohta.

Sest ühte pead sa teadma: aerutajaid on siin ilusa ilmaga nagu sipelgaid meres ääres. Aerud muudkui välguvad aina, nagu lendaksid luiged. Ja aerude vahel tiirlevad aurulaevad, ikka üksteise järele, üksteise järele või teineteisest mööda, aina mööda. Ütle nüüd ise, kuidas sa seal ujud, kus nii palju aurulaevu. (Samas, 44)

Lisaks muudele veesõidukitele tutvustab Tigapuu Indrekule ka üleveoparve, lisa-des, et tema arvates oma tööga raha kokku kühveldav parvemees on Mustvee vene-lane, kelle naine müüb eluskala (samas, 46). Seega on peamiselt „valel pool“ Emajõe tegutseval isikul veidi silma ka jõe kui sissetulekuallika jaoks, mis õppimisele pühen-dunud noorte vaatevälja muidu kuigivõrd ei jää. Üliõpilaste poolt tundub Tammsaare jõeruum leidvat rakendust peamiselt soojal ajal vabas õhus alkoholitarbimise pai-gana: „Jah, oleks veel suine aeg, siis sa näeksid. Soojaga aina tudengid, tudengid, tudengid ... venelased, sakslased, poolakad ... kõik särgiväel, õllekorvid lootsikus ... ise trimpavad, laulavad. Rahvas istub kaldal, kuulab“ (samas, 45). Nii näib jõgi toonase paljurahvuselise üliõpilaskonna jaoks toimivat teatava alternatiivse ruumina, kus tingimata ei kehti ei tavapärase riitumiskood ega tänavatiktett. Otsest vastandust üli-õpilaste jõe- ja kuivamaakäitumise vahel Tigapuu kommentaaridest siiski välja ei tule, sest teatavaid vabadusi lubavad tudengid endale ka linna peamistel promeneerimis-uulitsatel: „Kihutavad teised mööda Rüütli edasi-tagasi, õllekorvid tsveišpenneril, logistavad teised juua, nagu viskaks leili“ (samas, 47).

Tigapuu rahvaste loetelus eestlasi ei leia, kuid üks Vabadussõjale pühendatud filmi „Noored kotkad“ (režissöör Theodor Luts, 1927)⁸ kolmest kangelasest on üliõpi-lane Tammekänd, kellega vaataja, kellele tookord tõenäoliselt pakuti ootuspärast stereotüüpi, tutvub filmi alguses tema muretuil tudengipäevil just jõelainetel. Kõrgen-datud meeleolus õlut libistavate ja laulvate korporantide alus suundub piki jõge ilm-selt Kvissentali poole ning üle parda pudenev *magister cantandi* jätkab veel veeski pühendunult rapiiriga dirigeerimist. Kuid jõel joomiseks pole üliõpilasstaatus tingi-mata vajalik, piisab ka kunstiinimese omast. Albert Kivikase romaani „Nimed marmor-tahvil“ 2. osas tähistab autori *alter ego*, Vabadussõja koolipoisist vabatahtlik Henn Ahas, kes nüüdseks tagalateenistusse jõudnud, oma futuristliku koguteose „Nülitud konn“ ilmumist kaasautor Roti seltsis pudeli puskariga: „Nad läksid siis alla jõe äärde, võtsid paadisillalt paadi ja sõudsid jõele. Seal nad siis sõudsid, avaldasid oma vai-mustust ja tühjendasid pudelit“ (Kivikas [1948] 2000, 30). Seega ei üllata, et kirjandus-liku Tartu andmebaasis osutuvad peamisteks linnale iseloomulikeks märksõnastatud tegevusteks ülekaalukalt esmalt sõidud Emajõel ning kohe selle kannul joomine (Kiis 2025, 71).

8 Vt Eesti Filmi Andmebaas, <https://www.efis.ee/film/280>.

Emajõe ohtlikku külge teadvustatakse eestlaste hulgas ka laiemalt kui Tammsaare kirjeldatud riskantses üle jõe ujumises. Nii mõtiskleb Ahas selle üle, kuidas noored poisid käivad jõel sõudes oma kuraasi ning suutlikkust näitamas, mis ohtlikes kohtades, nagu seda on Kivisilla alused keerised, on mõnele paatkonnale ka elu maksma läinud (Kivikas [1948] 2000, 203–204). Sellise meelelahutusliku jõelemineku eest hakkab hoolt kandma paadilaenuetus; lisaks sportliku maiguga pingutusele sobib paadisõit hästi ka kohtingute korraldamiseks, sest paadis on tütarlastega võimalik omaette kahekesi viibida, „eriti kevadisel ajal, kui Emajõel oli suurvesi ja paadiga võis sõita mööda luhta põõsaste vahel, üle aedade ja mööda vee alla jäänud jõeäärseid kõnniteidki“ (samas, 191). Kuigi jalutada ja inimesi vaadelda eelistab Ahas Toomemäel ja Rüütli ning Promenaadi tänaval, mitte jõe ääres, tuleb tal juba ülikooli immatrikuleerituna ette sedagi, et ta loengust tulles võtab istet Politseiplatsil ja vaatab eemale jõe peale: „Selle päikesest kilgendaval pinnal sõudles paate, pladises vette löödud mõlaid. Kriuksus tulle ja kostis heledaid hõikeid ning naeru“ (Kivikas [1951] 2001, 123).

Praeguse haridus- ja teadusministeeriumi hoone ees asuva Politseiplatsi ja Emajõe vahel kasvas küll juba toona puiestik, mille kohta Mäelo (1961, 7–8) mäletab, et tegu ei olnud kuigi populaarse ajaveetmiskohaga: „Emajõe-äärset puiestikku, hiljem Vabaduspuiestik, kasutati osalt turu- ja laadaplatsiks. See oli korrastamata ja mõnevõrra kahtlase kuulsusega. Ma ei mäleta, et seal oleks jalutatud, igatahes mitte õhtuti.“⁹ Taas kord näeme naisperspektiivi vahendusel kahtlevat ja skeptilist suhtumist jõeäärsesse ruumi, samal ajal kui meeste loodud kirjanduses paistab sama ajastu jõgi leidvat stigmatiseerimata ja mitmekülgset kasutamist. Emajõgi võimaldab linnas osa saada erisugustest tegevustest vees ja selle pinnal, mis on hakanud pakkuma vaatamängulist meelelahutust ka kaldal viibivale publikule. Ahasele ei paku huvi siiski mitte üksnes jõemelu, vaid ta pöörab tähelepanu ka Emajõe enesele, mõtiskledes tema eripärade ning nende põhjuste üle:

Nõnda ta seal puhkas silla barjääri najal ja vahtis üle selle alla, kus sulises must, sügav ja külm vesi. Emajõgi, mille vood mujal ikka olid rahulikud ja aeglased, jooksis siin silla juures ägeda söösti ja tugeva mühinaga. Seda muidugi sellepärast, et sillal olid all jämedad kivist müüritud kandesambad, mis jõesängi ja veehulga läbipääsu kitsendasid, nii et vood pidid siit silla ees üksteise otsa hunnikusse sattudes kõva jõuga läbi murdma. Vee kukkumine oli siin tugev ja moodustas siis teispoole silda vallapääsnuna suuri keerlevaid neelusid ja võrendeid. (Kivikas [1948] 2000, 203)

Ahas aimab sillaaluse jõevoolu järsu muutumise inimtekkelisi põhjuseid, olles ka ise paadiga silla alt läbi sõites selle mõju kogenud. Mis puutub aga jõe rolli seda

9 Just Politseiplatsile paigutati siiski Helmi Mäelo mälestuseks 2015. aastal temanimeline pink.

aktiivselt kasutava linnarahva majanduselus, siis paguluses kirjutava Kivikase akadeemilis-boheemlike tegelaste vaatevälja see ei jää. Küll aga meenutab Emajõe funktsiooni kaubateena vastasleeri mees Valmar Adams, kes 1919. aastal, mil Kivikas koos Erni Hiirega avaldas futuristliku teose „Ohverdet konn“, toimetas Tartus Eesti Tööraha Kommuuni venekeelset lehte Molot (Adams 1969). Tema tunduvalt hilisemas essee-romaanis „Esta astub ellu“ (1986) kirjeldatakse Tartu rahu sõlmimise järgset toimekat olukorda Emajõel järgmiselt:

Taastusid ka Tartu igivanad kaubateed. Kui piki Kaubahoovi tulles jõe äärde jõudsid ja Emajõe vaatasid, siis seisis siin mastide mets. Kogu jõgi allpool monumentaalset Kivisilda oli täis lotje, üheainsa suure purjega paksukerelisi veesõidukeid. Nendega pidasid pärismaalased kaubavahetust naabritega. Need jõepealsed kaubamajad töid Tartusse küttepuid, sibulaid, kurke, jõhvikaid ja muud kaupa. Sadamas seistes käis lotjade ümber lõbus elu. Tõmmati lõõtsmoonikut, lauldi vanu vene romansse. Sõjaaegsed vormimütsid olid ammu vette visatud. Rikaste lodjavenelaste pojad kandsid juba korporatsioonide tekleid – osa neist täiendas ka eesti intelligentsi ridasid. (Adams 1986, 122)

Needki tähelepanekud on üsnagi risinghlikud, kuigi jõge mööda veetavaks kaubaks ei ole enam karusnahad. Nõukogude ajal ilmunud teose puhul vene konteksti esiletõstmine ei üllata, kuid poliitilise muutlikkusega silma torganud Adams lõimib tööraha

Üliõpilased-korporandid Emajõe ääres paadisillal. Eesti Ajaloomuuseum, AM F 27455:19.
<https://www.muis.ee/museaalview/2057807>.

riigile sobivat töömaastikku elegantselt nii kapitalismi edenemise kui ka kodanlike akadeemiliste organisatsioonidega.

Valmiva intelligentsi jõemõtteist

Seda, kuidas Eesti Vabariigis võrsuv intelligents Emajõega suhestuma hakkas, on mälestuslike sugemetega romaanides tematiseeritud samuti eri positsioonidelt siin- ja sealpool Läänemerd. Aira Kaalu 1956. aastal kodumaal ilmunud üliõpilasromaan „Teelahkmel“ tegevus leiab aset 1930. aastate alguses, Bernard Kangro paguluses kirjutatud esimeses Tartu triloogias „Jäälätted“, „Emajõgi“ ja „Tartu“ (1957–1962) toimuv paigutub suuremalt osalt sama kümnendi lõppu.

Kaalu teos algab vastsete tudengite saabumisega Tartusse ning otsemaid ilmneb, et nende kujutlusi sellest linnast on tugevasti mõjutanud olemasolev kirjanduskaanon ja käibekujundid: „Kuid kõik märkasid siin midagi omapärast ja vaatasid nagu aukartuses ringi. Kutsuti ju Tartut eesti kultuuri hälliks, Taaralinnaks, Emajõe Ateenaks ja muude meelitusnimedega“ (Kaal 1956, 5). Kuigi Emajõe Ateena nimetus on säilinud, ei ole rootsiaegne muusade-pärimus, mida Vegesack mõnisada aastat hiljemgi mäletas, enam aktuaalne. Küll aga on eestlastest tudengeid mõjutanud ärkamisajast pärinevad kujutelmad:

Endel mõtles, et tunneb Tartut juba kirjandusest ja ajaloost, kuid teda nüüd enda ees nähes oli noor- mees äkki imelikult pettunud. Tartu kohta käis müüt Emajõest ja Taaramäest, mille linnud ja loomad olevat vanasti valmis teinud. Siin oli kindlasti kõndinud ka laulujumal Vanemuine ise, ja Koidulat oli hüütud Emajõe ööbikuks. (Samas, 5)

Ka Nõukogude-aegses tagasivaates 1930. aastate alguse Tartule tähistab Emajõgi linnas teatavat sotsiaalset piiri ning Ülejõe on jätkuvalt vilets kant, kuid jõeäärsetes ja -tagustes agulites elutsevad Kaalu Tartus ennekõike ausad töoinimesed ja vaesed tudengid, keda üldjuhul kujutatakse progressiivsetena. Sellist kodanliku aguli käsitlust tulevase revolutsioonilise jõu kasvulavana on Stalini-aegses eesti luules täheldanud Velsker (2019a, 99), kes ühtlasi osutab just Kaalule kui selle troobi ühele rakendajale.

Lisaks jätkuvale funktsioonile sotsiaalse ruumi piiritlejana on kasvanud Emajõe tajutav esteetiline väärtus tegelaste jaoks, kes on hakanud rohkem jõe ääres jalutama. Silmale pakub huvi elav paadiliiklus ning jõeveert mööda on võimalik liikuda üles- voolu linnast välja, et seal akvarelle maalida, mille käigus avaneb Kaalu tegelastele võimalus väljendada nii oma esteetilisi eelistusi kui ka maailmavaatelisi hoiakuid. Vee ja kaldavaate distantsilt imetlemisele lisandub jõevee kehaline kogemine – nii käib proletaarset päritolu üliõpilane Sergei kuuma ilmaga iga päev jões ujumas ning teinekord jääb ka pikemalt luhale lugema.

Jõukamate tudengite meelelahutused jätkavad aga „Tões ja õiguses“ kirjeldatud liini: „Algas õppetöö, algas lõbutsemine ka ülikoolinnas. Vana Tartu kajas jälle kerge-meelseist tudengilauludest. Iga päev võis näha korporante voorimehetroskadel mööda linna kihutamas, õllekannud käes“ (Kaal 1956, 27). Tudengite domineeriv jõesuhe paistab jätkuvalt olevat see, et sõidetakse hulgakesi piki jõge Kvissentali pidutsema, ehkki talvised saanid on nüüdseks vahetatud taksode vastu, paatides eelistab sõuda tagasihoidlikumate majanduslike võimalustega kontingent. Kaalu Emajõgi võimaldab, eelkõige rikkamale rahvale, ligipääsu dionüüsilisele ohjeldamatusele, mis taas seostub omamoodi priiusega kodanlikust korralikkuse konventsioonist. Kuid sellega kõrvu esineb jõgi ühtlasi ruumina, kus valitseb vabadus linnas ja riigis valitsevatest poliitilistest hoovustest ning mille võib täita uue ideoloogilise sõnumiga. Kui võimud keelavad tänavatel ära tööliste 1. mai meeleavalduse, suunduvad need koos progressiivse intelligentsi esindajatega, s.t asjast huvitunud üliõpilastega paatides jõeale, kusjuures õilsa ürituse huvides hõivatakse korporantide poolt broneeritud suurem alus. Juba varem on Kaal (samas, 130) maininud üliõpilasorganisatsioonide traditsiooni 1. mail paadisõitu teha ja muid volbritavasid kui „ametlikku prassimist „nooruse, kevade ja elurõõmu nimel““, mille õõnestavaks eesmärgiks ilmselt ongi töörahva püha varujätmine. Linnast ohutusse kaugusse jõudnud, rullivad meeleavaldajad hõlma alt lahti punase plagu, laulavad „Punalippu“ ning peavad lõpuks ohutus kohas võsa vahel maha temaatilise miitingugi – Emajõgi toimib kui eikellegimaa, kuhu kodanliku vabariigi ja politsei käsi ei ulatu.¹⁰

Samas ei jää tudengitele märkamata jõgi ise ning selle kaldad, looduse kevadine võlu rõhutab ülevat meeleolu, visuaalsele liitub laulusõnade sõnum:

Ilm oli tõesti ilus. Jõgi sädeles, sinas ja rohetas. Kaldaluhad aga olid alles kuluga kaetud, mille haljus vaevalt hakkas läbi paistma. Madalamad kohad olid siniseid veelompe täis. Lumeriismedki polnud veel kõikjalt kadunud. Aga kevad otse hõõgus õhus ja sätendas kaugustes. Täna oli jõel palju sõudjaid ja nende suust kõlas mitmesuguseid laule. (Kaal 1956, 347)

Kui olukorda, kus on sihiks uue maailma loomine, saadab tärkava looduse sillerdamine, siis raamatu avaleheküljel noorte päid sisustanud eestimeelse jõemütoloogia puhul oli ilmselgelt tegemist kodanlike silmaklappidega, mille võimaldatav idealiseeritud pilt tegelikkusega paraku kokku ei sobi:

---

¹⁰ Emajõgi osutub süsteemi repressiivsusest priiks ruumiks ka Jaan Krossi „Mesmeri ringis“, mille üliõpilastegelased näikse Teise maailmasõja eel ja alguses muidu täiesti jõevabas linnas õppivat. KÜll aga kasutatakse liinilaeva Salme, et pageda Tartust 1941. aasta juuniküüditamise järel, kui on põhjust arvata, et bussi- ja raudteejaama valvatakse: „Sest äkitselt tajume, et sel pähkellaeval, mis nüüd müdinal Rannast ja Kvissentalist, kunagistest kuulsatest tudengikõrtsidest mööda Vorbuse poole tuiab, oleme just nagu kindlamini kaitstud kui kustahes kindlal maal“ (Kross [1995] 2021, 361).

Aga Emajõgi veeretab laiade vesiste luhtade vahel laisalt oma halle vooge. Poiss oli kuulsat jõge hoopis teisiti kujutlenud – kiire vooluga pidi see olema ja kristallselge...

Kuid Endel leppis tõsiloleduga. Ta leidis, et hõbehall Emajõgi oma laia rahuliku oõtsumisega punakate kallaste ja roheliste heinamaade vahel pole ka poeesiata, ning keeranud talle kergendusohkel selja, läks vaatama teisi paiku. (Samas, 5)

Aateliste kujutelmade kontrastiks on rusuv tegelikkus – nii pead tõstvate vapside robustne ideoloogia kui ka seda ohjav kodanlik tagurlus, ning see vastuolu jääb Kaalu vasakpoolset noorsugu saatma kogu raamatus.

Ka paguluses lastakse iseseisvusaegsetel üliõpilastegelastel Emajõe kujuteldavat hiilgust ning sellest johtuvaid ootusi seostada Faehlmanni rahvusliku müüdiloomega. Samasugust eelootust ja järgnevat pettumust kohtab ka Kangro triloogias, kus äsja Tallinnast Tartusse saabunud abiturient Hertsi Taklaja ei suuda leppida Emajõe sogase vooga ning kurdab: „Ma kujutlen Emajõge ikka selge veega. Nii nagu Vanaisa kunagi kuldkausist valas ja näitas, kuhu poole jõgi pidi jooksuma...“ Seepeale kostab autori *alter ego* Benno: „Võib-olla on siiski Faehlmannil õigus ja vesi ongi selge. Me ainult ei näe seda“ (Kangro [1962] 1996, 22) – nostalgilise Kangro puhul jääb peale osutus, et kõigele vaatamata võib muinaslooline tõlgenduskonstruktsioon olla olemuslikult tõsemgi kui vahetult tajutav tegelikkus. Ka Hertsi vennale Vernerile ei avalda Emajõgi esmalt muljet, ent seda pigem pealinlike eelarvamuste tõttu: „Aga Emajõgi, see pole muidugi Kadrioru rand, vaid üks kitsas nireke halli ning sogase veega“ (Kangro [1958] 1990, 72). Siiski laseb ta jõe ääres jalutades end ümber veenda vaatepildil, mille kolooriit üpriski sarnaneb Endli nähtuga Kaalu romaanis: „Siiski on ka Emajõgi ilus. Võtan tagasi eelmises kirjas öeldu. Ülalpool linna on ta võimsam ja laiem, põhjapoolsetes orupervedes on punakaspruuni, orulamm on läikivalt roheline“ (samas, 74).

Erinevalt Kaalust, kes tõstab tudengite elupaigana teadlikult esile Ülejõe töölis-aguli, laseb Kangro oma tudengitel peamiselt viibida n-ö „õigel“ pool jõge, kus üks olulisemaid linnamaastiku osi on betoneeritud kaldapromenaad ning park Kivisilla ja Vabadussilla vahel, alal, millega Mäelo memuaarides veel kuigivõrd rahule ei jäädud. Tegu on tüüpilise linnakeskuse jõefrondiga (Durán Vian jt 2021), mis moodustab Emajõe paremkaldal rohekordori: kaldapealne ning sillad võimaldavad ühest küljest suhtlemist, jalutamist ning kokkulepitud kohtumisi, teisalt aga endassetõmbunud tasast mõtisklemist voogude vaatlemisel. Tudengid on kursis jõel pakutavate teenustega, mis õppuritegi ellu puutuvad, nagu paadiga üleveo viiesendine hind (Kangro [1961] 1991, 37), ning sageli kasutatakse sõudepaadilaenust Reeder ja Koppa, mis asub Vabadussilla lähedal, kesklinna promenaadi suhtes ülesvoolu. Sealt üüritud paatidega sõidetakse peamiselt Kvissentali suunas, kus äsja on avatud uus, „kuningliku jõe-vaatega“ kohvik. Sildadest allavoolu jäävat transpordi ja tööstusega seonduvat jõe-

osa, jõesadamat ning seal liikuvaid aluseid üliõpilasseltskond taas kord kuigivõrd ei tunne:

Pontoonsilla vahelt läbi, algas mulle tundmatu maailm. Lodjad, maokad ning laisad, losutasid vastu kaldaid, mõned vaevalt põhjaga veepinda puudutades, teised parrasteni vees. Peale selle väiksemad paadid, lootsikud, pandurid ja künad. Kallastel oli propsi- ja lauavirnu. Töö seisis pühapäeva tõttu, harva liikus mõni lotjadel, mõne üksiku paadi juures askeldas inimene. (Kangro [1962] 1996, 56)

Nagu on täheldanud proto-ökokriitik Raymond Williams (1973, 120), on tööga seotud maakoht haruharva maastik, sest juba maastiku idee ise viitab eraldatusele ja vaatlemisele. Seda on aga hõlpsam teostada jõude kohvikus või paadipingil istudes:

Valisime laua akna all, kust jõeale tõesti suurepärase vaade avanes. Päike peegeldus meile sealt vastu ja viskas hõõveldatud laudadest tehtud laelegi virvendava mustri. Tuul rullis laineid piki jõge. Väikeste pilvekeste varjud tõmbasid veepinna tuhmiks, ainult kaugemal oruveerel püsis pidev päikesepaiste. Vastu orukalda harja olid valged pilved läbipaistmatuks halliks losuks vajunud. (Kangro [1961] 1991, 187)

Kangro romaanides võimaldab jõe lähedust ka ehitatud linnakeskkond, isegi betoonist kaldarinnatis, mille kitsal äärel Villibald Oona surmapõlgavalt balansseerib, ning muidugi sillad, eriti Kivisild, mille alust veevõrendikku temagi tegelased mõtiskledes silmitsevad. Ent Tartu jõeveerel ei puudu ka orgaaniline osa: üle kindlustatud kaldal kõndijate ripuvad peened pajuoksad nagu õrnhaljad narmaskardinad (Kangro [1961] 1991, 36) ning vee peal peegelduvad puude sügisvärvid (Kangro [1962] 1996, 56). Looduse ja kultuuri kompleksset suhet linnas iseloomustab kõige kujukamalt Kivisild ja selle pealiskiri „Siste hic impetus flumen“ („Jõgi, ohjelda siin oma voolu“; Kangro [1961] 1991, 26): akadeemilise traditsiooniga seostuv ladinakeelne heksameetripoolik, millesse koonduvad imperiaalne vägevus ning jõe inimtahte allutamise soov,¹¹ ent mis paradoksaalselt ärgitab hoopis inimesi endid peatuma ja jõeale tähelepanu pöörama.

Veelgi lähemale pääseb veele paadis. Taas võimaldab paadisõit noortele paaridele hinnatud eraldumisvõimalust avalikus ruumis, romaanis „Emajõgi“ on keskseks sündmuseks aga nelja üliõpilasnoormehe paadimatk linnast välja, jõge mööda alla Peipsini. Nii lühemate kui ka pikemate sõitude käigus on Kangro Emajõgi tegelaste jaoks kõigi meeltega hoomatav – jõe lõhn on kõitev ja erutav, vesi on katsudes jahe, sealt kostab vee- ja linnuhääli, jõe ning kalda vahelist piiri hāgustab mitmel korral

11 Kodumaal kirjutatud Stalini-aegse luule puhul osutab Velsker (2019a, 92) sellisele jõe aheldamisele samuti imperiaalse Venemaaga seotult – Johannes Barbaruse Neeva-pildistikus, milles „tõuse esile looduse urbanistlik raamistus“.

sealt kerkiv udu. Jõgi seob linna ühte kogu ümbritseva maapiirkonnaga ning võimaldab ülevaatlikku pilguheitu Tartulegi:

Siin oli tõepoolest ilus. Ma poleks seda iialgi arvata võinud, et lihtne jõeäärne luht nii mõjukas võib olla. Linna tornid, korstnad ja katused paistsid pehmelt halli pilve all, kõrged ürgoru kaldad kahel pool hoidsid linna nagu peopesade vahel. Jõgi lookles laia ning uhkena. (Kangro [1962] 1996, 57)

Kirjanik visandab vaateid, teadvustab liivakivipaljandeid, luhtasid, kus õitsevad ädalalilled, ja jõe suudmeala sood. Väikese Emajõe ning Võrtsjärve kaudu koondab Emajõgi endasse ka Lõuna-Eesti veed (Kangro [1958] 1990, 40), Võrtsjärve poolt tulles lookleb läbi tundmatute kohtade, kus tegelased pole iialgi käinud (Kangro [1961] 1991, 192), kuni liigub allavoolu sinna, kus asub „vaikselt hingav saladuslik Peipsi“ (Kangro [1958] 1990, 276). Lisaks Peipsile kannab Kangro hingeliste kirja Emajõegi, kes saab suurel Peipsil aega puhata (samam, 40), hingab pikkade tõmmetega (Kangro [1961] 1991, 73) ning on ülepea „nagu elusolend, kelle hingeõhku tundsid vastu oma nägu“ (Kangro [1958] 1990, 47). Kangro Emajõgi meelitab ning kutsub (samam, 232; Kangro [1961] 1991, 11), tal on tema oma meelevald ja tegusus.

Loodus ja nõukogude jõgi

Jaan Kaplinski juba pealkirjas jõeale osutava poolautobiograafilise teose „Seesama jõgi“ ühendas retseptsoon kohe mõttelise silla abil Kangro triloogiaga (Tarand 2007; vt ka Soovik 2020). Kaplinski nimetu peategelane õpib Tartu ülikoolis 1960. aasta paiku ning on erinevalt enamikust eespool vaadeldud teoste tegelastest ise Tartust pärit. Poisikesena on ta Emajõest kalagi püüdnud ja seal paadiga sõudnud, tudengina ta aga seda enam ei tee. Ühest küljest näib siin tegu olevat positsiooni ja huvide muutumisega – kalastamisega pole üliõpilased seni vaadeldud teostes ülepea tegelnud. Teisalt aga on muutunud ka jõgi ise. Tal on küll mälestused Stalini ajast, mil kalu ning kalastajaid oli palju ja „kaladel oli parem elu kui inimestel“ (Kaplinski [2007] 2009, 108), kuid kümmekond aastat hiljem on intensiivistunud põllumajandus, jõe kallal ette võetud „parentustegevused“ ning sinna sattuv tööstussaaste vee reostanud ja kalarikkust kahandanud. Nii kirjeldataksegi keskkonnaprobleemide tõttu hukule määratud liigina ka kalamehi, kes esindavad inimesi kui toiduahela järgmist lüli: „Pärast aga tuli maaparandus, harujõgesid puhastati ja õgvendati, tehased lasid oma heitveed Emajõkke. Kalu jäi vähemaks ja kalamehedki surid vähehaaval välja“ (samam).¹² Nende konkreet-

12 Jõe seisukorrale on veelgi hiljem, 1980. aastatel utreeritult osutanud Mihkel Mutt (1988, 44), lastes naiivsest maa-mehest üliõpilasel Arved Mahtral pahelise naisvurle Polizia Brauni pesematuselõhna esialgu ekslikult Emajõeale omistada: „Algul arvab Arved, et lehk tuleb Emajõest. On ju ajalehes korduvalt hurjutatud ettevõtteid, kes lasevad oma jäätmed otse jõkke, harilikust roiskveest kõnelemata – seda soliseb siinkandis iga kümne meetri järel.“

sete muudatuste taga on mõistagi nõukogulik hoolimatu majandustegevus, ent linna-jõgede ökoloogiline seisund halvenes tööstusheitmete ja linnareovee tõttu paljudes Euroopa riikides, mis tõi kaasa linlaste eemaldumise linnajõgedest 20. sajandi teisel poolel ja vahetu kontakti kaotamise nendega (Durán Vian jt 2021, 2).

Sõjaeelsete tudengite jaoks nii tavalised paadisõidud paistavad samuti olevat kadunud – tegelikult pole Kaplinski Emajõel enam üldse aluseid näha. Jalutuskäike jõe äärde võtab peategelane siiski ette, ent sarnaselt sajandi alguse saksa preiliga mitte kesklinnas, vaid ülesvoolu, vana Tähtvere mõisa kandis. Erinevalt Kangro paindlikult pehmest linnapiirist, mis loodusliku ja ehitatud keskkonna vahet hägustas, on linn sedapuhku rangelt piiritletud:

Linn lõppes siin järsult vanade mõisahoonete juures, mäe all oli juba luht pajuvõsaga, prügimäe ase, kus nad lapsepõlves olid kooserdanud ja vahel huvitavaid asju leidnud, ning kehv kruusatee, mille ääres sügav kraav. Siinsamas, vaevalt kilomeeter Tartu kõige peenemast linnajaost, oli konnade, ööbikute, hulkvate kasside ja joodikute paradiis. (Kaplinski [2007] 2009, 265)

Linnapiirile marginaalsesse ruumi on tõmbunud marginaliseeritud ühiskonnaliikmed, kuid jõe ääres leidub teisi liike: vee lähedust naudidavad konnad ja võpsikus pesitsevad ööbikud, kes sedapuhku ei esinda üksnes Koidula-seoselist poeetilisust, vaid osutuvad ilmselt soodsaks saagiks inimkaaslejatelt kassidele (vt Mägi 2017). Uju-last ja selle veeres asuvast kõrtsiputkast ülesvoolu jääv luht on

[. . .] metsik, niiskevõitu, täis nõgeseid, angervaksu ja seakapsast, mis mõnel pool ulatusid rinnuni. Jõe-kallas ise oli järsuvõitu, turbane perv varises ikka ja jälle jökke, vahel koos pajupõõsastega, mis vees edasi kasvasid, kuni kevadine jää nad kaldast lahti kiskus ja allavoolu viis koos muu prahiga. (Kaplinski [2007] 2009, 265)

Sellel tühermaal käib Kaplinski tegelane mõlgutamas eksistentsiaalseid mõtteid, mis varasemate autorite loomingus valdasid noori pigem sildadel või sillutatud kalda-pealseel. Sillad esinevad Kaplinskil vaid dekoratsioonide või nende jäänustena: üle nende ei liiguta, üksnes endise Vabadussilla kohal võib näha üksikuid vanu kalastajaid või siis meenub aastate eest sildu lõhkunud kevadine jääminek. Huvitavalt vastu-pidine olukord avaldub Rein Veidemanni teoses „Tund enne igavikku“, milles üliõpila-sest peategelase jõesuhe kümme aastat hilisemal ajal seisnebki põhimõtteliselt vaid südalinnas sildade ületamises, sillad ise on tema jaoks „samasuguse sümbolväär-tusega nagu ülikool“ ja võimaldavat julgematele õllejoomiskohta ning intiimsushetkigi (Veidemann 2012, 114–115). Piki jõge puhuva kõleda tuule käes üle silla kiirustajatele

Tõnu Õnnepalu „Piiririigi“ (1993) ülikoolilinnas, sedapuhku ilmselt 1980. aastatel, on tähelepanu juhtinud Kadri Tüür (2002).

Üleminekuajal hakkab jõgi aktiivses üliõpilaselus küll taas rolli omandama: üliõpilaspäevade „(k)õige suuremad möllud peeti maha raekoja ees ning Emajõel“, nagu võib lugeda Lehte Hainsalu romaanist „Kukelokuti“ (1999, 111). Kuid introvertne ja traumeeritud filoloogiatudeng Reti, kelle jaoks jõgi tähendab ka parte ja pajusid, võtab ette Kaplinskiga sama tee. Käteräti ja konspektidega varustatult käib ta õppimas ülesvoolu „endise Rannapaviljoni kaugusel pujude ja puhmaste vahel“ ning nendib: „Ilus suur jõgi. Ema-jõgi, mis oleks Tartu temata, ja ometi koheldakse teda nagu lollakat vaeslast, kes end takjanuppudega ehtinud ning pererahvale alatasa jalgu jääb“ (samas, 110). Tõesti, ka Kaplinski tartlasest tegelasele ei tundu Emajõgi kuigi omane, nagu seda on Ahja või Võhandu, ja üksnes siis, kui „unustada taamal üle jõe kulgev kõrgepingeliin ja jõeäärne kõrts, võis sellestki jöest seltsi leida, võis midagi oma murest, ahastusest ja väsimusest anda jõeale allavoolu viia“ (Kaplinski [2007] 2009, 267).

Uputatu ja teispoolsus

Lisaks voolu vaimupuhastavale väele, mille hoolde kurbus kukutada, on jõgi ikka sobinud ka materiaalsete objektide kõrvaldamiskohaks: läbi aegade heidetakse sellesse kas lihtsalt suvalist sodi või siis otseselt varjamist vajavat. Kivikase futuristid libistasid jökke vaid tühjaks joodud ja veega täidetud puskaripudeli, ent Kaalu aktivistidest noored varjavad seal ohtlikke asitõendeid, uputades vette pärast propagandaaktsiooni läbiviimist tülikalt kätte jäänud tõrvapintslid. Aja möödumise märgina pillab Kangro Kivisillal suitsetav naisterahvas hajameelselt vette kõigepealt tikuotsa (Kangro [1958] 1990, 48) ja lõpuks ka paberossiotsa (samas, 49), Benno aga virutab meelega Vabadussillalt jõepehja mahalastud Villibard Oona korteri võtme (samas, 287). Ühe versiooni kohaselt heidab majahoidja jökke ka Oona hundikoera Neero laiba, tehes seda sealjuures salaja, et trahvi vältida (Kangro [1992] 1996, 155).

Jõe kujutamist sellises funktsioonis on võrreldud kanalisatsiooniga, mis katab kinni keelatu ja abjektse, peidab selle pinna alla ning kannab minema; sellega on seostatud ka jökke hüppava (langenud) naisterahva enesetapu troopi (vt Byerly 2002, 90). Viimast esineb ka Emajõe-kirjanduses korduvalt. Kivikasel hüppab Kivisillalt alla noor lapseootel naine, kes küll surmahirmus appi hüüdma hakkab, kuid kelle jõgi siiski põhja tõmbab: „Sillale olid asetatud küll valgeksvärvitud päästerõngad pikkade köite otsas, mida võis uppujale järele visata, kuid ei olnud need Ahase teada veel kordagi siin mõnd uppujat või uputajat päästnud“ (Kivikas [1948] 2001, 209). Kangro Tartus teeb ajaleheteate kohaselt sedasama tuntud prostituut Must Mahta; tunnet, et ta kehast lahkunud hing on Kivisillalt hüpates Emajökke uppunud, kirjeldab seejärel juhuvahekorra rasedaks jääv Asse Jairus. Lehte Hainsalu ohvriromani finaalis

komistab jääkülma Emajõkke ahistaja eest taganev Reti, kes on varasemalt mõelnud just kirjanduslike uppumiskujundite uurimisele – Hainsalu teos oma postmodernses metatekstuaalsuses tuginebki nii kinnistunud troopide kui ka teemakohaste uuemate tsitaatide ülitihedale rakendamisele. Reti uppumissurm pole küll ettekatsetatud, kuid peseb end kunagisest vägistamiskogemusest saadik rüvetatuna tundva neiu ometigi viimaks puhtaks, või katab ta „patu kinni“, nagu traditsioon ette näeb.

Eksistentsiaalses kriisis meesterahvad vee kutset tundes mõtetest kaugemale ei jõua. Kivisillale kummaliselt köitvaid voogusid vaatama tõtanud Villibard Oona salgab uputamiskavatsust, kuigi Kangro Mefistofeelse-figuur Justus Pernambuk kõneleb talle: „Üles sillale, tõepoolest. Aga loodab siis üks tõsine enesetapja, et tal minna lastakse. Ei, küllap hüppab mõni narr järele ja toob ta välja“ (Kangro [1961] 1991, 15); Benno Maran aga lihtsalt vaatab „üksisilmi jõele, justnagu võiksin sealt vastust leida, justkui võiks vesi mu piinlemisele lõpu teha“ (samas, 36). Veidemanni raamatus (2012, 115) mõtleb „võimalusele hüpata jõkke ja kaduda koos sellega allavoolu“ sisseastumishindes pettunud üliõpilaskandidaat. Kõige põhjalikumalt kirjeldab teda jõe ääres valdavalt äkilist soovi „lasta Emajõe, *Mater aquarum*’i loitudel voogudel end allavoolu kanda“ siiski Kaplinski tegelane, kelle jaoks väärab jõe müstilist kutset, surmatung Thanatose väljendust üksnes ratsionaalne sisekõne, „et vesi on külm ja allpool saastane“ (Kaplinski [2007] 2009, 267). See hetk, millele järgneb intensiivne religioosne impulss, muudab jõe „ilmutuse ja regenereerumise kohaks“, kui kasutada Gillian Mary Hansoni (2006, 49) tähelepanekut, mis kinnitab tema osutust, et „antiikajast tänapäevani on jõge kasutatud teadmise ja ajaloo sümbolina, mille kaudu võime hakata paremini mõistma omaenda olukorda“ (samas, 11). Emajõge ennast kirjeldab kõige aktiivsemana, inimeste põhja neelaja ning alles kaugemal väljaandjana Kivikas, kes aga laseb imetletud tütarlapse suhtestaatusest teada saanud Ahasel üksnes Kivisillal hinge tõmmata:

Seisis Ahas siin praegugi ja mõõtis silmadega silla kõrguse ja veepinna vahet, mis siin iga inimese elu surmast lahutas. Muidugi mitte selleks, et ka ise sinna alla hüppama hakata, nagu see noor naine oli teinud, vaid niisama, et see talle just parajasti meelde oli tulnud. Ta seisis siin, kuni esimene väsimushoog üle oli läinud ja higiseks tormatud keha külma käes värisema hakkas. Sest siin ülal sillal tõmbas nüüd lagedalt jõelt külma vinget sügistuult, mis puhus ta sõdurisinelistki läbi. (Kivikas [1948] 2000, 204)

Surma ja teispoolsusega seonduvas jões peitub ka raasuke üleloomulikkust. Kui Friedenthali jõe kohale näis ilmutvat haldjakuningas, siis Kaplinski ([2007] 2009, 305) tuletab meelde ohtlikult meelitavat näkki, kes võib end peita vee sees. Küll teadvustades, et Emajõe nimi tähendab lihtsalt suurt jõge, millega vanadel eestlastel iseenesest ei kaasnud pühaduse aura, heidab tegelane siiski spontaanselt vette annetuse:

Ta astus perve kõige kõrgemale kohale, kus kord tee oli üle läinud sillaks, ja viskas taskust kopikad vahutavasse sulisevasse vette, suutmata küll selgesõnu öelda oma palvet. Virvlevas vees ei jäänud langetavatest müntidest ringe. [. . .] täna oli ta pagan, kes tõi ohvrianni esivanemate jõe. (Samas, 290)

Hainsalu Reti, kes leiab taskust kopikate asemel juba sente, annetab kaarsillal seisatunult pigem veeolendile, kes näib jõe enesega samastuvat: „Tüdruk vahib öömusta veevoolu nobedat kulgu, kobab jopetaskust viiesendise, pillab voogudesse – münt kaob laperdades, vetehaldjale ohvriks. Siin on teisedki leidnud aega seista ja mõtiskleda, tunda veesügavuse hukutavat kutset“ (Hainsalu 1999, 43). Teose lõpu ettekuulutusena keerlevad tal mõttes Ly Seppeli sõnad „minna siit kivisillalt ja liuelda ära vette“, pärast ohverdust aga jätkub mõttelõng ennustusliku intertekstuaalsussõlmega: „Küllap Kaplinski on siit lugemata kordi üle käinud...“ (samas). Jõe mõtestatakse siingi teadvustatud kontemplatsiooni kohana, mis kannab endas kutset teise maailma.

Tõeliselt mütoloogiliseks ruumiks aga kirjutab Emajõe Kangro, lastes jõel korduvalt hingava ja häälitseva olendina paista ning lubades sel Tõive Pärdivaagu paadiretkekirjelduses muutuda „müstiliseks, kus üleloomulikud jõud ei puudu, kes nende paati pimedal jõel on siia-sinna vedanud, Haaslava jõkke meelitanud, kalavõrke ümber tüüri

Silja Truus, Kevadine Emajõgi. 2026. Söövitus vaskplaadil. Erakogu.

mässinud ja paadipõhja augu hammustanud, et neid kõigea tukis põhja lasta“ (Kangro [1961] 1991, 174). Kangro triloogia viimases romaanis „Tartu“ lahkub Hertsi maiõises nägemuses härmas hobuse ja küüdimehega Emajõe kiilasjääd mööda ülesvoolu (Kangro [1962] 1996, 189), romaani maagilis-realistlikus lõpus aga osutub udusse mähkunud jõgi allilma piirijõeks Styxiks, millel on ainult üks kallas (samas, 270).

Aastaring ja süvaeg

Üliõpilaselu juhib tsükliline akadeemiline kalender ning sellest inspireeritud kirjanduslikku linnapilti võib kirjeldada kui hooajalist maastikku, mida iseloomustab regulaarne korduv rütm (Palang jt 2007). Nii leiabki üliõpilasmaanidest ootusärevaid sügise saabumise kirjeldusi, suve saabudes jääb elu linnas aga soiku. Üliõpilaste jõesuhted on seotud nii akadeemilise aasta rütmi kui ka aastaegade vaheldumisega – paadisõidu- ja ujumishooajad vahelduvad jääteede ja jõekoridori külma tuulega. Intensiivsed jõemuljed, mis tõepoolest keskenduvad jõeale endale, on enim seotud üleminekuhooaegadega, pettunud esmamuljeid kutsus aga esile „hilissüvine-varasügisene jõgi [. . .] – madal, laisk, ilmetu porine vesi“, nagu Kaplinski ([2007] 2009, 265) seda kirjeldab ning millega võrreldes kevadine jääminek ja suurvesi on „midagi hoopis muud“.

Nõnda ootab Kangro alguses jõekriitiline Verner pärast Emajõega leppimist selle võimsat jääminekut ning nii Kaplinski kui ka Kivikas kirjeldavad värvikalt kevadist jõge ja sellega kaasnevaid tänavatele ja keldritesse jõudvaid üleujutusi. Just kevadist Emajõge samastavad nad kõige rohkem linna endaga. Jää murdumise mürin, jäälaamade õhkimine Kivisilla juures ning kõikjal tulvav vesi „oli kevade tulek Tartus, nagu Ahas seda ikka mäletas juba seitsaadik, kui ta siia kooli oli tulnud“ (Kivikas [1951] 2001, 83). Kui aga 20. sajandi edenedes suurvete vägevus taandub, muutub Kaplinski ([2007] 2009: 8) vaates ühes sellega taltsamaks ka kogu Tartu: „Enam ei sõidetud Marja tänava alumiste majade vahel paadiga ega lõhutud lõhkeainega sildade juures jääd. Kodulinn oli jäänud kitsamaks, korralikumaks ja tüütumaks.“

Oma aastaringides on Emajõgi küll sesoonselt muutlik, ent eriti Kangrol, nagu ka Koidulal seostub ta ühtlasi aegadeülese jäävusega, on „alati muutumatu, igipüsiv aegade möödumise sümbol“ (Kangro [1962] 1996, 213), isegi kui linn jõe kallastel võib füüsiliselt teiseneda: „Ja Emajõgi! Ikka voolab see endises suunas läbi linna, ikka kilgendab päike ta pinnal nagu vanasti, ikka kevadise vee iseloomulik värskel lõhn, mis ninna tungib. Ainult vanad sillad on kadunud ja nende asemel on uued“ (samas, 141). Läbi linna on Emajõgi tõepoolest alati voolanud samas suunas, ent Kangro on teadlik ka teistest mõõtkavadest. Linnast välja sõudnud tudengitel tekib Kantsi kõrtsi ligidal esmalt tunne, et nad on liikunud ka ajas ja linn on saja aasta kaugusel (Kangro [1961] 1991, 38), kuid see nihe toimub esialgu inimlikul ajaskaalal – isegi tolles

kandis asetleidnud Põhjasõja veelahing jääb ikkagi veel mõistetavasse minevikku. Öölaagrisse jäädes mõtiskleb seltskond aga juba laiemates ajalistes raamides: „Kujutle, kunagi voolas Emajõgi vastupidises suunas, Peipsist Pärnu lahte“ (samas, 80). Nagu arutleb Allison Nowak Shelton (2019, 152), liitub jõgedes, mis ju ühendavad liustike sulavett ja muid lähteid merega, ajalooline aeg inimkogemust ületava geoloogilise ajaga.

Ka Tartu tekkekohta seostab Kangro ([1962] 1996, 141–142) jääaja jälgedega maastikus: „[. . .] Tartu asupaik on looduse poolt ammu märgitud, siin on kummaline veeteede rist – Emajõgi ja risti üle selle vana jääaegne vagumus, mida tunnistavad Meltsiveski tiigid ja omal ajal nii tähtsat osa mänginud Jakobi allikas.“ Ent kui Kangro loodab vähemalt inimeste skaalal jões siiski midagi püsivat leida, siis Kaplinski läheneb jõe radikaalsemalt kui keskkonna kujundajale. Emajõgi pole mitte üksnes ise muutuv, vaid omab ka muutvat agentsust, kui perve puredes oma süngi nihutab, ning raamatu lõpuks jõuabki kirjanik küsimuseni, mis üldse on jõgi või ka järv, mida ta ühendab:

Ent mis on Peipsi? Mis on Võrtsjärv? Vesi või kaldad, põhi, järve maastik tervikuna? Järved ei erine oluliselt jõgedest, järvedki voolavad, kuigi aeglasemalt. Võrtsjärve vesigi voolab vähehaaval Peipsisse ja aurab õhku. Lõpuks muutub ka maastik: vesiroosid närtsivad, pajude lehed koltuvad ja langevad, kevadel tulevad uued lehed, uued võrsed, tärkavad uued põõsakesed. Maa ise muutub, kontinendid nihkuvad, jõgi uhab ära kaldad, maa kerkib; hansaaegne veetee, mis kunagi ühendas Pärnut Tartuga, on nüüdseks kadunud. Kõik voolab. (Kaplinski [2007] 2009, 304)

Emajõe vool, mis ühendab hooajalise maastiku tsüklilisust inimese jaoks hoomamatu süvaajamõõtkavaga, kõlab niimoodi mõtestatuna kokku sellega, kuidas Oppermann (2025, 2) iseloomustab sinihumanitaariat tervikuna: „Oma hoovuskeeles ärgitab sinihumanitaaria meid reflekteerima meie ebapüsivuse üle, õhutab meid ennast nägema kaduvate elanikena maailmas, mida defineerib voolamine.“ Kaplinski jõuab oma Emajõe-teemalistes mõtisklustes lähedale ka selles artiklis kõrvale jäänud, kuid sinihumanitaarias sageli viidatud kehadevahelisuse diskursusele (vt Kuznetski ja Talivee artikleid käesolevas erinumbris): „Maakera veed, vood, hoovused nagu üksainus suur vereringe, millesse kuulub ka see vana loid Emajõgi siin ja millega selkombel on ühendatud ka tema“ (Kaplinski [2007] 2009, 267). Seesugust mõtteviisi esitles Kaplinski meeldejäädvalt juba luuletuses „Seesama meri meis kõigis“. „Sellessamas jões“ jõuab ta selle mõtteni, lähtudes meenutusest, et vististi oli ka luule vooluga seotud ning eeleugia „algsest laul, mida lauldi voolava vee ääres“ (samas). Nii et oleme taas jõudnud muusade juurde.

Kokkuvõtteks

Emajõe muusad saabusid Tartusse koos ülikooliga, kuid jõgi, mille äärde nad asusid, ei pakkunud neile puhast lehekülge ega asustamata paika. Kui Risingh viis aastat pärast ülikooli asutamist lisaks linnale ka toona selle külje all voolavat Emajõge ülistas või Käsu Hans pärast Peetri vägede hävitustööd linnas jõe kõrvale jättis, kippusid nende sõnad ilmselt liikuma piki olemasolevate žanride voolusängi. Sillaehitused ning linnavahelise sadama- ja kaubandusala arendamine tõrjusid jõe kallaste sinialadelt eemale inimesi, kelle jaoks jõgi ei olnud igapäevane praktiline tegevusmaastik – ajas pidevalt teisenev tegude ja toimetuste kaudu konstrueeritav piiritletud ruum (Ingold 1993). Nii loeme keiserliku ülikooli tudengite silme läbi Emajõest kui (sageli jäisest) jõudemaastikust ning piirijõest, mille teisel kaldal asub eestlaste kahtlane asuala, samal ajal kui jõe enese vastu vaadeldud tekstides huvi napib.

20. sajandi alguses Tartus koolitarkust omandavad noormehed on teadlikumad jõe argifunktsioonidest ning ühtlasi teadvustavad teda kui isepäist või ohtlikku loodusjõudu, ehkki tütarlapsed näivad jõge linnas pigem vältivat. Nende noorte Emajõgi toetub vahetule kogemusele, pärinegu see siis paadist, sildadelt või üleveoparvelt, või suulisele pärimusele ja ühiskondlikule arvamusele. Kui aga Tartusse viimaks saabuvad tudengid, kel juba iseseisvas vabariigis omandatud hariduslik põhi all, on neil kaasas ärkamisaegsel kirjanduslikul rahvumütoloogial põhinevad kujutelmad, millest jõe reaalsus pigem lahkneb. Siiski on see üliõpilaspõlvkond, kes suhestub Emajõega kõige aktiivsemalt, olgu neid suhteid tagantjärele kirjeldatud paguluses või Nõukogude Eestis – ehkki teine võimalus paneb jõega seotud tavadele-tegevustele ideoloogilise hinnangu pitseri. Eriti kirevalt, nii aistiliselt kui ka kontseptuaalselt mitmekülgsena kajastub 1930. aastate üliõpilaselinna ja jõe sünergia Bernard Kangro nostalgilises loomingus. Emajõe kui tarbejõe tunnustamine jääb üliõpilaskirjanduses jätkuvalt varju jõe meelelahutusliku ning ka sümboolse aspekti kujutamise ees.

Nõukogude-aastate ja üleminekuaja üliõpilaselu kirjeldustes jagunevad jõesuhted kaheks: linnasliikujad-sillaületajad ei naudi jõge ega pööra sellele eriti tähelepanugi, pigem loodusega läheduse otsijad aga põgenevad ülesvoolu, linna piiridele. Nii peegelduvad kirjanduseski linnajõgedede arengumustrid tarbejõest mitmekülgsema rekreatiivse kasutuse suunas, kuni reostatuse tugeva kasvuni 20. sajandi teisel poolel, mis toob kaasa inimeste distantseerumise jõest. Otseselt jõeteemaliste proosatekstide hulgas on ühest küljest märgata (peamiselt poeetilistele tekstidele toetuvat) intensiivset postmodernset metafiktiivsust 20. sajandi lõpus (Hainsalu) ning laiahaardelise ökoloogilise teadmusraami kasutamist jõe mõtestamisel 21. sajandi alguses (Kaplinski). Mõlemal juhul toetab teoreetilise mõõtme lõimimist loosse vaatepunkti-tegelaste ärgas tudengistaatus, mida arvestades ei tarvitse sellised lähenemised üle-

liia intellektuaalitsevad tunduda, eriti kui need vahelduvad aistiliste keskkonnakogemustega.

Vaadeldud proosakirjanduse põhjal ilmneb pilt ülikooli-Emajõest kui teisenevast veekogust, mis on osa hooajalisest maastikust nii selle looduslikku kui ka sotsiaalsest mõõdet arvestades ning ühtlasi kaasatud maastiku aktiivsesse vormimisse geoloogilisel skaalal. Ometi on seda soovitud näha ka püsiväärtuste kandjana ning kirjeldatud pika ajalooga kirjanduslike troopide ja traditsioonide abil, nii et lõppsõnaks võib taas kasutada sinihumanitaarset sedastust: „Vee ning eriti magevee lugu ei ole üksnes lugu eluprotsessidest, mis on segunenud kõigi maa- ja vee-eluviisiga organismide lugudega eluraamatus, vaid see on ka lugu meie loomingulisest kujutlusvõimest, mille sümbolne vägi sisendab uudishimu, hirmu ja imestust“ (Oppermann 2023, 36).

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri uurimisprojekt PRG1504 „Ohustatud liikide tähendused kultuuris: ökoloogia, semiootiline modelleerimine ja retseptatsioon“.

Allikad

Adams, Valmar. 1969. „Mälestusi Eesti Tööraha Kommunist.“ – *Looming* 2: 270–279.

———. 1986. *Esta astub ellu*. Tallinn: Eesti Raamat.

Ader, Arne. 2005. *Linnulennul mööda Emajõge = Bird's-eye View of Emajõgi River*. Tartu: Eesti Loodusfoto.

Alexander, Neil ja David Cooper. 2024. „Introduction.“ – *The Routledge Handbook of Literary Geographies*, toimetanud Neal Alexander ja David Cooper, 1–15. London; New York: Routledge.

Andrejev, Eva Liisa. 2025. „Der Fluss Embach/Emajõgi als Spiegel zweier Welten: geografische, soziale und kulturelle Grenzen in den Werken von Siegfried von Vegesack und A. H. Tammsaare.“ Bakalaureusetöö. Juhendanud Reet Bender. Tartu Ülikool, germanistika osakond. <https://hdl.handle.net/10062/116254>.

Bayes, Chantelle. 2023. *Reimagining Urban Nature: Literary Imaginaries for Posthuman Cities*. Liverpool: Liverpool UP / The English Association.

Beatley, Timothy. 2011. *Biophilic Cities: Integrating Nature into Urban Design and Planning*. Washington; Covelo; London: Island Press. <https://doi.org/10.5822/978-1-59726-986-5>.

Bell, Simon, Lora E. Fleming ja James Grellier. 2021. „Introduction.“ – *Urban Blue Spaces: Planning and Design for Water, Health and Well-Being*, toimetanud Simon Bell, Lora E. Fleming, James Grellier, Friedrich Kuhlmann, Mark J. Nieuwenhuisen ja Mathew P. White, 1–11. London: Routledge.

Bertram, Dr [Schultz, Georg Julius von]. (1853) 1999. *Tartu tudengid viiskümmend aastat tagasi*. Loomingu Raamatukogu 17. Tõlkinud Viktor Sepp. Tallinn: Perioodika.

Blackbourn, David. 2007. *The Conquest of Nature. Water, Landscape and the Making of Modern Germany*. London: Pimlico.

Blok, Josine. 2003. „A Nation Without a Country: Classical Greece in the Writings of Jeanne Gallien (1773–1830).“ – *The Impact of Classical Greece on European and National Identities*, toimetanud Margriet Haagsma, Pim den Boer ja Eric M. Moormann, 117–136. Amsterdam: J. C. Gieben. https://doi.org/10.1163/9789004502277_009.

Brousseau, Marc. 2025. „Reading Literature, Reading Geography.“ – *The Routledge Handbook of Literary Geographies*, toimetanud Neal Alexander ja David Cooper, 19–29. London; New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003097761-3>.

Byerly, Alison. 2002. „Rivers, Journeys, and the Construction of Place in Nineteenth-Century English Literature.“ – *The Greening of Literary Scholarship: Essays on Literature, Theory, and the Environment*, toimetanud Steven Rosedale, 77–94. Iowa City: University of Iowa Press.

Chamberlain, Louise. 2016. „The sea was the river, the river the sea: The Severn Estuary and the Bristol Channel in Robert Minhinnick and Philip Gross.“ – *Ecocriticism and Geocriticism: Overlapping Territories in Environmental and Spatial Literary Studies*, toimetanud Robert T. Tally Jr. ja Christine M. Battista, 95–112. Houndmills, New York: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137542625_6.

Cusack, Tricia. 2007. „Introduction: Riverscapes and the Formation of National Identity.“ – *National Identities* 9 (2): 101–104. <https://doi.org/10.1080/14608940701328050>.

Dobrin, Sidney I. 2026. „Blue Humanities.“ – *Encyclopedia of the Anthropocene*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-51703-7_106-1.

Durán Vian, Francisco, Juan José Pons Izquierdo ja Miriam Serrano Martínez. 2021. „River-City Recreational Interaction: A Classification of Urban Riverfront Parks.“ – *Urban Forestry & Urban Greening*, nr 59, 127042. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2021.127042>.

Faehlmann, Friedrich Robert. (1840) 2014. „Emajõe süüd.“ – Friedrich Robert Faehlmann, *Muistendid*. Friedrich Reinhold Kreutzwald, *Paiklikud ennemuistsed jutud*, koostanud Kristi Metste, 15–17. Tallinn: Varrak.

Fridolin, Evelyn. 2017. „Geokriitikat Peipsi järve näitel.“ – *Keel ja Kirjandus* 60 (5): 351–363. <https://doi.org/10.54013/kk714a2>.

Friedenthal, Meelis. 2012. *Mesilased*. Tallinn: Varrak.

———. 2016. *Inglite keel*. Tallinn: Varrak.

———. 2018. „Kummituslik Tartu. Küsimus vaimust ja kehast.“ – *Müürileht*, 19. veebruar.

Gruf, Daniel. (1650) 2007. „Auffmunterung zur Fröligkeit.“ Tõlkinud Kristi Viiding. – *O Dorpat, urbs addictissima musis... Valik 17. sajandi Tartu juhuluulet*, toimetanud Kristi Viiding, Jana Orion ja Janika Päll, 218–221. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Grünewaldt, Otto von. (1927) 2000. *Üliõpilasaeg: mälestused*. Tõlkinud Toomas Hiio. Loomingu Raamatukogu 5–6. Tallinn: Perioodika.

Hainsalu, Lehte. 1999. *Kukelokuti. Ohvriromaan*. Tallinn: Virgela.

Hanson, Gillian Mary. 2006. *Riverbank and Seashore in Nineteenth and Twentieth Century British Literature*. Jefferson, NC: McFarland & Co.

Heinapuu, Ott. 2019. „Eesti looduslikud pühapaigad suulises ja kirjalikus kultuuris „Kalevipoja“ näitel.“ – *Keel ja Kirjandus* 62 (4): 263–281. <https://doi.org/10.54013/kk737a2>.

Hueck-Dehio, Else. (1955) 2001. *Kallis Renata. Ühe nooruse lugu*. Tõlkinud Pille Toompere. Tallinn: Eesti Raamat.

Ingold, Tim. 1993. „The Temporality of the Landscape.“ – *World Archaeology* 25 (2): 152–174.

- Kaal, Aira. 1956. *Teelahkmel*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kangro, Bernard. (1958) 1990. *Jäälätted*. Tallinn: Eesti Raamat.
- . (1961) 1991. *Emajõgi*. Tallinn: Eesti Raamat.
- . (1962) 1996. *Tartu*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan. (2007) 2009. *Seesama jõgi*. Tallinn: Vagabund.
- Kelly, Jason M. 2018. „Preface.“ – *Rivers of the Anthropocene*, toimetanud Jason M. Kelly, Philip Scarpino, Helen Berry, James Syvitski ja Michel Meybeck, xv–xxv. Oakland: University of California Press.
- Kiis, Rene. 2025. „Tartu tekstist ja vaimust.“ – *Acta Semiotica Estica*, nr XXII, 50–79.
- Kivikas, Albert. (1948) 2000. *Nimed marmortahvlil II*. Tallinn: Olion.
- . (1951) 2001. *Nimed marmortahvlil III*. Tallinn: Olion.
- Kluwick, Ursula. 2024. *Haunting Ecologies. Victorian Conceptions of Water*. Charlottesville; London: University of Virginia Press.
- Koidula, Lydia. (1867) 1969. „Emajõe kaldal.“ – *Luuletused. Tekstikriitiline väljaanne*, koostanud Eeva Aaver, 77–78. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kross, Jaan. (1995) 2021. *Mesmeri ring*. Tallinn: Tänapäev.
- Kuhlmann, Friedrich, Jekaterina Balicka ja Anna Wilczyńska. 2021. „Urban River Revitalisation.“ – *Urban Blue Spaces: Planning and Design for Water, Health and Well-Being*, toimetanud Simon Bell, Lora E. Fleming, James Grellier, Friedrich Kuhlmann, Mark J. Nieuwenhuisen ja Mathew P. White, 239–287. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429056161-15>.
- Käsu Hans. (1708) 1993. „Käsu Hansu kaebelaul.“ – *Akadeemia* 5 (1): 150–160.
- Lehan, Richard. 1998. *The City in Literature: An Intellectual and Cultural History*. Berkeley, Los Angeles; London: University of California Press.
- Lepajõe, Marju. 1997. „Esimene terviklik ülevaade Tartu kohta. Ühest Kleio ilmumisest.“ – *Postimees*, 3. veebruar.
- Mauch, Christof ja Thomas Zeller. 2008. „Rivers in History and Historiography. An Introduction.“ – *Rivers in History: Perspectives on Waterways in Europe and North America*, toimetanud Christof Mauch ja Thomas Zeller, 1–10. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- McMillin, T. S. 2011. *The Meaning of Rivers. Flow and Reflection in American Literature*. Iowa City: University of Iowa Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt20mvckc>.
- Mentz, Steve. 2023. *An Introduction to the Blue Humanities*. New York; London: Routledge.
- Middleton, Nick. 2012. *Rivers. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Mutt, Mihkel. 1988. „Elu allikad.“ – *Kerge meel*, 7–73. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mäelo, Helmi. (1940) 1993. *Üliõpilane Soomest*. Tallinn: Kupar.
- . 1959. *Talutütar. Mälestusi*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- . 1961. *Elutegevuses. Mälestusi*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Mäesalu, Mihkel. 2024. „Muinaslinnusest piiskopilinnaks: Tartu 13. sajandi I veerandil.“ – *Tuna* 4: 9–31.
- Mägi, Marko. 2017. „Kassid on suur oht lindudele.“ – *Eesti Loodus* 5: 22–28.

Mägiste, Julius, tlk. 2008. *Henriku Liivimaa kroonika*. Tallinn: Eesti Päevaleht.

Oppermann, Serpil. 2019. „Storied Seas and Living Metaphors in the Blue Humanities.“ – *Configurations* 27 (4): 443–461. <https://doi.org/10.1353/con.2019.0030>.

———. 2023. *Blue Humanities. Storied Waterscapes in the Anthropocene*. Cambridge; New York; Melbourne; New Dehli; Singapore: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/9781009393300>.

———. 2025. „Blue Humanities.“ – *Environmental Humanities Glossary: Emergent Key Terms*, toimetanud Ulrik Ekman ja Daniel Irrgang. Copenhagen: University of Copenhagen. <https://artsandculturalstudies.ku.dk/research/art-and-earth/environmental-humanities-glossary/>.

Palang, Hannes, Helen Sooväli ja Anu Printsman. 2007. „Seasonality and Landscapes.“ – *Seasonal Landscapes*, toimetanud Hannes Palang, Helen Sooväli ja Anu Printsman, 1–16. Dordrecht: Springer.

Pasewalck, Silke. 2013. „Raumdarstellung und Raumsemantik in Else Hueck-Dehios Roman ‘Liebe Renata!’“ – *Triangulum: Germanistisches Jahrbuch für Estland, Lettland und Litauen*, nr 19, 137–152.

Prieto, Eric. 2016. „Geocriticism Meets Ecocriticism.“ – *Ecocriticism and Geocriticism: Overlapping Territories in Environmental and Spatial Literary Studies*, toimetanud Robert T. Tally Jr. ja Christine M. Battista, 19–35. Houndmills; New York: Palgrave Macmillan.

Radović, Stanka. 2016. „Outside within: Natural Environment and Social Place in Daphne du Maurier’s *Rebecca*.“ – *Ecocriticism and Geocriticism: Overlapping Territories in Environmental and Spatial Literary Studies*, toimetanud Robert J. Tally ja Christine M. Battista, 137–153. Houndmills; New York: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137542625_8.

Risingh, Johannes Claudii. (1637) 1996. *Kõne Tartu linnast*. Tõlkinud ja kommenteerinud Marju Lepajõe. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Salu, Herbert. 1954. *Surmatrummid ja pajupill. Ülestähendusi Tartust issanda aastal 1704*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

Salupere, Malle. 2004. *Tuhandaastane Tartu. Nooruse ja heade mõtete linn*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Selart, Anti ja Mati Laur. 2023. *Dorpat/Tartu: Geschichte einer Europäischen Kulturhauptstadt*. Wien: Böhlau.

Shelton, Allison Nowak. 2019. „Learning from Rivers: Toward a Relational View of the Anthropocene.“ – *English Language Notes* 57 (1): 152–159. <https://doi.org/10.1215/00138282-7309755>.

Soovik, Ene-Reet. 2020. „Kadunud linna otsimas. Sõjajärgse Tartu palimpsest Bernard Kangro ja Jaan Kaplinski romaanides.“ – *Keel ja Kirjandus* 63 (10): 819–835. <https://doi.org/10.54013/kk755a1>.

Začek, Sven ja Arne Ader. 2012. *Alam-Pedja*. Tallinn: Keskkonnaamet.

Tammsaare, A. H. (1929) 2019. *Tõde ja õigus* II. Tallinn: Rahva Raamat.

Tarand, Kaarel. 2007. „Kõide kohustuslikku kirjandust.“ – *Sirp*, 25. mai.

Tilley, Christopher ja Kate Cameron-Daun. 2017. *An Anthropology of Landscape: The Extraordinary in the Ordinary*. London: UCL Press.

Tirgo, Tõnn Martin. 2025. „Intervjuu.“ – *Värske Rõhk*, nr 96, 23.

Tuvikene, Tiina. 1965. *Emajõe ööbik*. Toronto: Orto.

Tvauri, Andres. 2001. *Muinas-Tartu. Uurimus Tartu muinaslinnuse ja asula asustusloost*. Tartu; Tallinn: Tartu Ülikool, Ajaloo Instituut.

Tüür, Kadri. 2002. „Aiad ja jõed: linnaloodusest Tõnu Õnnepalu romaanides.“ – *Keel ja Kirjandus* 45 (10): 681–691.

Vege sack, Siegfried von. (1965) 2023. *Jaschka ja Janne*. Tõlkinud Silva Lilleorg. Loomingu Raamatukogu 26. Tallinn: SA Kultuurileht.

Veidemann, Rein. 2012. *Tund enne igavikku*. Tallinn: EKSA.

Velsker, Mart. 2019a. „Kreml ja Kreenholm, Talvepalee ja Toompea. Linnad stalinismiaja eesti luules.“ – *Methis. Studia Humaniora Estonica*, nr 24. *Linnauuringute erinumber*, koostanud Ene-Reet Soovik, Elle-Mari Talivee, Jason Finch ja Anu Printsman, 85–111. <https://doi.org/10.7592/methis.v19i24.16199>.

———. 2019b. „Kas hävib või püsib? Ülikool ja Tartu eesti luules.“ – *Looming* 12: 1776–1786.

Velsker, Mart ja Ene-Reet Soovik. 2017. „Cities within a Second City: The Case of Literary Tartu.“ – *Literary Second Cities*, toimetanud Jason Finch, Lieven Ameel ja Markku Salmela, 89–108. Cham: Palgrave Macmillan.

Viiding, Kristi. 2007. „Tartu juhuluule 17. sajandil.“ – *O Dorpat, urbs addictissima musis... Valik 17. sajandi Tartu juhuluulet*, toimetanud Kristi Viiding, Jana Orion ja Janika Päll, 15–28. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

———. 2024. „Käsu Hans kirjandustraditsioonide murdepunktis.“ – *Sirp*, 9. august.

Westphal, Bertrand. 2011. *Geocriticism: Real and Fictional Spaces*. Tõlkinud Robert T. Tally Jr. New York; Houndmills: Palgrave Macmillan.

Williams, Raymond. 1973. *The Country and the City*. Oxford; New York: Oxford University Press.

Wuolijoki, Hella. (1945) 1995. *Koolitüdrukuna Tartus 1901–1904*. Tõlkinud Linda Viiding. Tallinn: Eesti Raamat.

Ene-Reet Soovik – MA, töötab Tartu ülikooli semiootika osakonnas ajakirja Sign Systems Studies toimetajana; peamised uurimisvaldkonnad kuuluvad ökokriitika, geokriitika ja kirjanduslike linnauuringute valda.

E-post: ene-reet.soovik[at]ut.ee

The Human and the Riverine in the Athens on the Emajõgi. The River in Estonian University Fiction

Ene-Reet Soovik

Keywords: the Emajõgi River, academic novel, literary urban studies, geocriticism, river literature

Although the field of blue humanities originally stems from the study of oceans, it is currently paying increasingly more attention to all manifestations of water, including fresh water. This article is concerned with the study of a river and its evolving interactions with humans inhabiting its banks. The focus is on literary representations of the intersection of the Emajõgi River and the city of Tartu that is best known as a university town. The main emphasis is on 20th-century Estonian fiction, and the broader framework draws on geocriticism. Thus, the discussion recognises the layered quality of space as it considers different authors and points of view; the relations between the city and the river are treated as dynamic and evolving in time. Place-related fixed rhetorical formulae and images established in the cultural tradition are set side by side with immediate sensory experiences conveyed in the texts, which allows observing the tensions emerging from the simultaneous presence of these two approaches to space when dealing with the intersection of the urban and the riverine. In order to avoid the danger of veering into the study of pure intertextuality, the ecocritical principle of considering the actual material environment and its agency is taken into account.

Early modern texts related to the city of Tartu as the location of the *Academia Gustaviana* extol it as the dwelling place of the muses of the Emajõgi (*Musae Embeccides*) and call the city 'the Athens on the Emajõgi' (*Athenae ad Embeccam*), yet seem to follow well-established formulae of river descriptions. This means a focus on the abundance of general ecosystem services offered by the Emajõgi without highlighting any particular relationship between the academic community and the river. In the 19th century, the Emajõgi (*Embach*) as linked to student life at the *Kaiserliche Universität Dorpat (Jurjew)* emerges as a scene for boat trips related to liberal alcohol consumption and as a winter road offering the shortest way to inns located behind the city limits. For the 19th-century Baltic German students, the river also served as a boundary across which lied the city's ill-reputed Estonian suburbs. The attitude towards the river tended to be instrumental, with scarce attention paid to it for its own sake. On the other hand, in the nation-making period in the 19th century the Emajõgi acquires the status of a significant element in the newly minted national mythology for Estonians.

The young Estonian men studying in Tartu in the early 20th century appear to have been more informed of the Emajõgi's workaday functions than the Baltic Germans, and also recognise its power as a potentially dangerous force of nature that can tangibly affect the city space, e.g. in the flood season in spring. At the same time, texts by women seem to avoid the river. The representations of the Emajõgi rely on the characters' immediate experience of boats, bridges or ferry rafts, as well as orally transmitted information and opinions. In fiction set in the 1930s a student generation appears who have received their secondary education in independent Estonia; their river imaginary is affected by the 19th-century national mythology and contrasted with the actual perceived reality. This generation of students seems to have had the most intense relationship with the river, which is retrospectively depicted through a nostalgic prism from the diaspora or recalled with a necessary ideological judge-

Summary

ment in post-war Soviet Estonia. Yet the descriptions of the Emajõgi as a site of mundane activities remain overshadowed by focusing on the river's recreational and symbolic aspects.

The depictions of the student life and the river in the Soviet years and in the 1990s, after the fall of the Soviet Union, seem to be roughly divided in two: there are human/city centred accounts in which the experience of the river is mostly limited to crossing the bridges across it, and river-centred ones that let the characters walk upstream and experience the relatively cleaner stream outside the city. Thus, literature can be seen to reflect the development patterns of urban rivers from an initially utilitarian approach to a more recreational use. The latter is gradually abandoned with the significant growth in pollution due to the intensification of industry and agriculture in the mid-20th century, which makes citizens distance themselves from the river. The most representative river texts from this period display either late-20th-century postmodernist metafictionality or early-21st-century environmentalist attitudes supported by the student status of the novels' protagonists.

Ene-Reet Soovik – MA, editor of the journal *Sign Systems Studies* published by the Department of Semiotics, University of Tartu. Her main fields of interest include ecocriticism, geocriticism and literary urban studies.

E-mail: ene-reet.soovik[at]ut.ee